

kwietniowy

KWARTALNY

RADOMSKIEGO
TOWARZYSTWA
NAUKOWEGO

Jan Boniecki: Materiały o agitacji antyrządowej wśród wojsk carskich guberni radomskiej i wystąpienia żołnierzy 1900–1914.

Marian Sołyk: Instytut Naukowo-Społeczny w Radomiu (1945).

Maria Włocińska: Kronika Kulturalna 1966 r.

tom IV

Radom 1967

zeszyt 2

KOMITET REDAKCYJNY
BIULETYN KWARTALNY
D. STEFAN WITKOWSKI
RADOMSKIEGO
TOWARZYSTWA
NAUKOWEGO

P. 199

C

Jan Boniecki: Materiały o agitacji antyrządowej wśród wojsk carskich guberni radomskiej i wystąpienia żołnierzy 1900–1914.

Marian Sołtyk: Instytut Naukowo-Społeczny w Radomiu (1945).

Maria Wיעińska: Kronika Kulturalna 1966 r.

tom IV

Radom 1967

zeszyt 2

KOMITET REDAKCYJNY

Przewodniczący
Dr STEFAN WITKOWSKI

Członkowie

Mgr Aleksander Czaplicki, mgr Maria Gajewiczowa, dr Witold Hański,
mgr Helena Kisiel, mgr Longin Raszewski, mgr Leon Skowroński,
mgr inż. Teodor Zieliński

Konsultant

Prof. dr JAN PAZDUR

SPIS TREŚCI:

Jan Bontecki: Materiały o agitacji antyrządowej wśród wojsk carskich guberni radomskiej i wystąpienia żołnierzy 1900–1914.

Marian Sołtyk: Instytut Naukowo-Społeczny w Radomiu (1945).

Maria Wיעińska: Kronika Kulturalna 1966 r.

Wydawca: RADOMSKIE TOWARZYSTWO NAUKOWE

JAN BONIECKI

Materiały o agitacji antyrządowej
wśród wojsk carskich guberni radomskiej
i wytapienie żołnierzy (1900—1914)

Królestwo Polskie poza gubernią suwalską^{1/} od roku 1875 wchodziło w skład utworzonego latem 1862 roku^{2/} Warszawskiego Okręgu Wojskowego^{3/}. Dowódcą był warszawski generał gubernator, pełniący jednocześnie funkcję szefa administracji cywilnej. Cały okręg wojskowy dzielił się na sześć rejonów, obejmujących jedną lub kilka guberni.

W rozkazie naczelnika sztabu z 20 maja 1905 roku do wojsk Okręgu Warszawskiego nalicza się następujące rejonu: Warszawski, Rejon Miejski, Rejon Radomsko-Piotrkowsko-Kielecki, Rejon Kaliski, Rejon Warszawski, Rejon Płocko-Lomżyński i Rejon Siedlecko-Lubelski^{4/}.

Gubernia radomska znajdowała się w Rejonie Radomsko-Piotrkowsko-Kieleckim. Jego dowódcą był generał lejtnant Wonliarliarski, dowodzący 5-tym korpusem^{5/}. Rozlokowane tu były w roku 1905 następujące wojska: w Radomiu - 1/ sztab 7 dywizji piechoty i sztab 1 brygady, 2/ 26 Mohilewski pułk piechoty z artyleryjską rotą, 3/ sztab 71 artyleryjskiej brygady z czterema bateriami, 4/ zarząd naczelnika wojennego /powiatowego/, 5/ komendy konwoju przy zarządzie naczelnika. W Kozienicach i powiecie kozienickim: 1/ część 25 smoleńskiego pułku piechoty /pozostała część kwaterowała w Górze Kalwarii powiatu grójeckiego i w Ostrowcu/, 2/ zarząd powiatowego naczelnika wojennego, 3/ jedna rota pułku twierdzy iwangorodzkiej, 4/ jedna rota straży pogranicznej. W Końskich: 1/ sztab 27 Witebskiego pułku piechoty z komendami polowymi, sztabami batalionowymi i ośmioma rotami /pozostałe wojska tego pułku kwaterowały w Tomaszowie Mazowieckim/, 2/ zarząd powiatowego naczelnika. W Staszowie - 40 dragoński pułk Małorosyjski. W Sandomierzu - Komenda konwojowa.

W sumie liczba tych wojsk w 1905 r. wynosiła 9.468 ludzi^{6/}.

Ilość i rodzaj wojsk zakwaterowanych w Radomiu^{7/}
w latach 1900 i 1907

Rodzaj wojsk	generałowie		oficerowie		szeregowcy	
	1900	1907	1900	1907	1900	1907
sztab 7 dyw. piech.	1	2	3	3	21	16
26 Mohilewski pp	-	-	81	75	2790	2696
7 bryg. artyl.	1	1	44	44	1291	875
inne rodzaje	1	-	21	35	128	790
Razem	3	3	149	157	4230	4377

Zwierzchnik sił zbrojnych w guberni, generał Butakow pełnił funkcję tzw. tymczasowego generała gubernatora. Instytucja ta związana z okresem rewolucji 1905 roku była systemem rządów wojskowych, przyjmujących na czas zaburzeń część uprawnień administracji cywilnej. W gestii generała gubernatora było wiele spraw zarówno wojskowych jak też cywilnych. Między innymi mógł on stawiać wnioski dotyczące objęcia podległego mu terenu ochroną specjalną.

Służba wojskowa w armii carskiej była długotrwała i upokarzająca. Nigdzie nie dławiono i nie ujarzmiano osobowości ludzkiej, jak w koszarach carskich - pisał Lenin^{8/}.

Działalność agitacyjna wśród żołnierzy w Królestwie Polskim zapoczątkowana została na przełomie lat 1901-1902 przez Socjal-Demokratyczną Partię Robotniczą Rosji. Już wówczas warszawska organizacja SDPRR utrzymywała kontakty z żołnierzami szeregu garnizonów, kolportowała w koszarach rewolucyjną literaturę^{9/}. W roku 1902 powstają pierwsze organizacje socjal-demokratyczne pod nazwą „Wojskowo-Rewolucyjnych Grup SDPRR”^{10/}.

Wojna rosyjsko-japońska zachwiała absolutyzmem carskim. Lenin wyciągnął stąd wniosek, że kryzys rewolucyjny będzie się odtąd wsmagał, nawoływał więc do wzmocnienia działalności propagandowo-agitacyjnej w wojsku, celem pokrycia najbardziej uświadomionych jednostek armii dla przyszłej rewolucji.

W roku 1904 powstaje „Warszawski Komitet Wojskowo-Rewolucyjnej Organizacji”, który był jedną z komórek SDPRR. Wydawała ona odeszy i pismo „Soldatskij Listok” w języku rosyjskim, przedstawiając w nim sytuację w kraju i zadania jakie stoją przed wojskiem^{11/}.

Z pierwszych zorganizowanych kół żołnierskich najsilniejsze i najbardziej aktywne okazało się koło w Warszawie, zorganizowane przez byłych studentów Pisarińskiego i Bagańskiego oraz grupa żołnierska w twierdzy Dęblińskiej, którą zorganizował oficer saperów Mikołaj Frauf^{12/}.

Komitet Wojskowo-Rewolucyjnej Organizacji miał ścisłą łączność z Socjaldemokracją Królestwa Polskiego i Litwy, która udostępniała swojej drukarni dla potrzeb WRO. Partia ta w miarę narastania kryzysu rewolucyjnego, zwracała coraz większą uwagę na wojsko. Wydawała cały szereg odesz w języku polskim i rosyjskim, w których nawoływała do nieposłuszeństwa oficerom^{13/}. Socjaldemokracja polska dostrzegając możliwość osiągnięcia dużego wpływu na wojsko wyszła z inicjatywą podporządkowania Wojskowo-Rewolucyjnej Organizacji kierownictwu SDKPiL. Feliks Dzierżyński w liście do Komitetu Zagranicznego SDKPiL z 13 lutego 1905 roku pisał: „..... Oni muszą stanowić część naszej organizacji, w każdym mieście mamy Wojskowo-Rewolucyjną Organizację, w skład której wchodzi przedstawiciel naszego komitetu ... Ja osobiście tej robocie nadaję ogromne znaczenie, wprost kolosalne. Naszym obowiązkiem jest zająć się tym”^{14/}. Z jego to inicjatywy rozpoczęły się rokowania między SDPRR i SDKPiL w sprawie koordynacji działalności organizacji rewolucyjnej w wojsku na terenie Królestwa Polskiego. Doprowadziły one w lipcu 1905 roku do podporządkowania organizacyjnego WRO Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy. Warszawski Komitet WRO objął garnizony wojskowe w Warszawie, Dęblinie, Modlinie, Puławach, Kielcach, Siedlcach, Czę-

stochowie, Radomiu, Pułtusku i inne^{15/}.

Wzmoczona agitacja wśród wojska po wybuchu rewolucji 1905 roku odniosła poważne rezultaty. W lutym 1905 roku odbyła się w Puławach demonstracja żołnierzy, podczas której wznoszono okrzyki „My na wojnę nie pajdziom”^{16/}. Niewątpliwie był również wpływ studentów Instytutu Rolniczego w Puławach. Tymczasowy generał gubernator lubelski donosił warszawskiemu generał gubernatorowi: „Doświadczenie wykazało, że studenci Instytutu prowadzili na szeroką skalę propagandę polityczną w koszarach, zatrzymywali na ulicach żołnierzy, prowadzili z nimi dyskusje, zapraszali ich do siebie, wciągali na nielegalne zebrania, kolportowali wśród nich socjaldemokratyczną literaturę w postaci odesz, broszur i innych pism ...”^{17/}.

W kwietniu 1905 roku doszło ponownie w Puławach do wystąpienia żołnierzy. Kilkunastu żołnierzy z miejscowego garnizonu napadło na Kozaków przebywających w mieście. Napad został odparty, a śledztwo wykazało, że zaburzenia miały swe korzenie w agitacji studentów^{18/}.

W tym samym miesiącu naczelnik piotrkowskiego oddziału żandarmerii donosił z niepokojem, że żołnierze chętnie czytają nielegalną literaturę^{17/}. Również władze łódzkie alarmowały ciągłe szych przełożonych w Warszawie w sprawie niebezpieczeństwa bratania się wojska z robotnikami. Obawy te były uzasadnione, bowiem coraz częściej zdarzały się wypadki odmawiania użycia broni w stosunku do strajkujących, co miało miejsce w czasie czerwowego powstania zbrojnego w Łodzi oraz strajków w Tomaszowie^{20/}.

Jedną z form walki na odcinku wojskowym było uchylanie się poborowych i rezerwistów od mobilizacji. Podczas każdego nowego poboru liczba uchylających się od wcielenia do wojska wraźtała. Niedobór rekruta na terenie Królestwa Polskiego wynosił: w 1903 roku - 1370 osób, w 1904 r. - 7262 /w tym 203 osoby z guberni radomskiej/, w 1905 r. - 9431 /z guberni radomskiej 314/^{21/}.

Według opisu Stefana Bonarowicza^{22/} pierwsza mobilizacja w Królestwie przeszła bez specjalnych dla rządu trudności. Chłop polski, który stanowił podstawową masę rekruta szedł z rozdartą pierśią, pełen goryczy i niepokoju o swój los i los swojej rodziny. Widać było niezadowolenie, lecz nie było jeszcze oznak buntu. Dopiero nadchodzące wieści z Dalekiego Wschodu o zabitych i rannych^{23/} odbiły się głośnym echem wśród poborowych.

Do sbiegostwa rekrutów z punktu zbornego w Radomiu doszło po raz pierwszy w grudniu 1904 roku. Przyczynili się do tego głównie robotnicy z miejscowych fabryk. Krążyli oni po ulicach, zaczepiali nowobranców, tłumaczyli, że dobrowolnie nie należy się zgłaszać do poboru, wsuwali im do rąk odeszy antymobilizacyjne radomskiego komitetu PPS. Znaczna część na skutek tej agitacji wróciła do domów^{24/}.

W dniu 27 listopada 1904 roku wieczorem na łąkach wsi Długojów, sebrał się tłum mężczyzn i kobiet. By ruszyli następnie w kierunku Radomia. Po drodze demonstranci śpiewali „Czerwony Sztandar” i wznosili okrzyki „Precz z mobilizacją”. Demonstranci rozeszli się w spokoju przed torami kolejowymi. Na drodze pochodu policja znalazła w dniu następnym ulotki antymobilizacyjne PPS^{25/}.

O antymobilizacyjnej demonstracji robotników w Ostrowcu donosił w listopadzie 1904 roku radomski wice gubernator G. Hafferberg generał gubernatorowi warszawskiemu M. Czertkowowi^{26/}. W radomskim zdarzyły się również wypadki stawiania czynnego oporu przez włościan, powołanych pod broń i ściąganych na punkty mobilizacyjne^{27/}.

W powiecie iłżeckim trzy wsie: Mirzec, Kazanów i wierzbnik odmówiły posłania rekruta. Dopiero sprowadzona piechota zmusiła ich udać się do Iłży. We wsi Krępa trzech rezerwistów broniono się rewolwerami. Strażnikom z trudem udało się popędzić ich do Iłży. W samej Iłży rezerwiści wyłamali sztachety w dziedzińcu mobilizacyjnym i uciekli^{28/}. Takie wypadki miały miejsce i w innych wsiach.

Chłopi z Cmielowa, Bodzechowa /powiat opatowski/, Wąchocka, Tarozka, Rzepina /powiat iłżecki/ odmówili pójścia do punktu zbornego w Radomiu. A chłopi z Pawłowic /pow. iłżecki/ powrócili stamtąd gromadnie do domów. Natomiast poborowych z gmin Lasocina, Łagowa i Grzegorzewic /powiat opatowski/ robotnicy Ostrowca namówili do nieposłuszeństwa wobec władz wojskowych i powrotu do domów^{29/}. Chłopi jedenastu gmin fabrycznego rejonu w powiecie opatowskim odmówili pójścia do poboru^{30/}.

W powiecie kozienickim ukarano 14 wójtów i sołtysów za to, że nie stawili się z poborowymi do komisji wojskowej^{31/}.

Oto jak oceniała mobilizację w Radomskim partyjna gazeta „Wiola” - organ Komitetu Okręgowego PPS w Radomiu. - „Poborowi powiatu radomskiego, opatowskiego, iłżeckiego i innych powiatów naszej guberni wykazywali, że są buntownikami. Kiedy prowadzili ich na dworzec przez miasto i na samym dworcu śpiewali „Czerwonego”, „Warszawiankę”, „Na barykadzie”^{32/}. W innym znów miejscu ta sama gazeta pisała - „Pociągi z poborowymi ubrane nieraz nawet sztandarem czerwonym, niesły w dalekie kraje wieści, że kajdany niewoli już opadły z duszy ludu polskiego”^{33/}.

Równocześnie z akcją antymobilizacyjną, prowadzoną na terenie guberni przez partie polityczne, rozwijała się działalność agitacyjna wśród miejscowych garnizonów wojska carskiego. Szczególnie dużą rolę odegrała w tej pracy SDKPiL oraz utworzona w 1905 r. Wojenno-Rewolucyjna Organizacja miasta Radomia. Efektem tej agitacji była odmowa przez żołnierzy garnizonu radomskiego pełnienia obowiązków policyjnych wobec strajkujących /początek grudnia 1905 r./^{34/} i używania przeciwko robotnikom broni^{35/}.

Minister Spraw Wewnętrznych stwierdził, że „używanie wojska do pomocy policji ... przynosi wielką szkodę, ponieważ podważa dyscyplinę, zmuszając ... do częstego opuszczania koszar i nieuniknionego kontaktu z nieprawomyślnymi elementami, które dawno marzą o powodzeniu antyrządowej propagandy w armii ...”^{36/}. Opinię tę potwierdzała endecka gazeta „Słowo”, zaniepokojona rozwojem rewolucji. Pisała ona między innymi „... żołnierz całkiem jest nieprzydatny do odbywania tej służby”^{37/}.

Z końcem grudnia 1905 roku „Czerwony Sztandar” pisał „Już teraz pod mundurem żołnierskim bije niejedno serce sympatią dla walki robotnika polskiego”^{38/}.

Wojskowe władze carskie w obawie przed rozszerzeniem się wpływow Wojenno-Rewolucyjnej Organizacji, tropiły wszelkie przejawy agitacji wśród wojska, a jednocześnie wyjaśniały żołnierzom po-

litykę carską w ten sposób, by przekonać ich o jej słuszności. W rozkazie naczelnika sztabu generała Woronina z 31 października 1905 roku czytamy między innymi o wielkoduszności cara w stosunku do narodu polskiego, który zezwolił na takie reformy jak: szkolna, miejska i inne. Niestety w dalszym ciągu prowadzona jest agitacja antyrządowa, której celem jest walka z Rosją^{39/}. Argument o całoci państwa carów, miał przekonać żołnierzy o konieczności walki z polskimi robotnikami i polską rewolucją. Takby w odpowiedzi na to wydana w kwietniu 1906 r. przez Wojenno-Rewolucyjną Organizację miasta Radomia odezwa do żołnierzy, przypominała, że podobną argumentację spotykali już na początku wojny rosyjsko-japońskiej. Wtedy również wpajano im przekonanie, że walczą o niepodległość Rosji. Okazało się, że carat wojnę przegrał, a Rosja została państwem niepodległym. Tym bardziej - głosiła odezwa - lud polski walczący z samowolą caratu nie zagraża Rosji, podobnie jak jej nie zagraża walczący o swe prawa robotnik i chłop rosyjski. Odezwa odwoływała się do robotniczych i chłopskich sumień żołnierzy. „Pamiętajcie o tym, że nie będziemy z powrotem chłopami i robotnikami”^{40/}.

Tymczasem propaganda w wojsku ani na chwilę nie ustawała. Urzędnik carski Zliżin pisał, że pod koniec 1905 roku agitacja straciła dawny, przypadkowy charakter, który cechował ją w pierwszej połowie roku. W ciągu 1905 roku żandarmeria wykrywała coraz to nowe koła WRO, ale dzięki sprawnej organizacji, aresztowanych zastępowali natychmiast inni, którzy z najmniejszym zapalem kontynuowali prace swoich poprzedników^{41/}.

W 1906 roku odbyły się dwa procesy, na których sędzono radomskich agitatorów za propagandę wśród wojska. „Głos Radomski” donosił, że 30 kwietnia 1906 roku zebrał się na komplet Warszawskiej Izby Sądowej na sesji wyjazdowej w Radomiu, dla osądzenia kilku oskarżonych za udział w zaburzeniach rewolucyjnych. Między innymi sędzono był Jan Wawrzyński, oskarżony o „krzewienie wśród wojska zasad porządku antypaństwowego”^{42/}. W kwietniu 1906 roku osądzono ucznia gimnazjum radomskiego Wajnberga za przynależność do „stronnictwa zmierzającego do zburzenia obecnego ustroju państwowego” i rozpowszechnianie wśród wojska proklamacji rewolucyjnych. Wajnberg skazany został na pozbawienie wszystkich praw i bezterminowe zesłanie na Syberię^{43/}.

Osądzonych i skazanych zastępowali inni, zorganizowani członkowie WRO i niezorganizowani prości chłopi i robotnicy.

Kiedy żołnierze Nocarohangielskiego pułku dragonów w czerwcu 1906 r. przybyli do wsi Jastrzęb w powiecie radomskim, celem wykonania wyroku sądowego za nieuregulowany podatek, dwaj mieszkańcy tej wsi Michał Stępień i Karol Safal, byli żołnierze, według raportu dowódcy, wygłosili „podburzające” przemówienia. Chłopi przekonawali przybyłych, że nie powinni występować przeciwko ludowi. Ich obowiązkiem jest iść z ludem przeciwko niewłaściwie postępującym oficerom, tak jak oni postępowali z oficerami na Dalekim Wschodzie^{44/}.

W lipcu 1906 r. „Gazeta Radomska” donosiła o wyroku wydanym przez Warszawską Izbę Sądową na robotnika Tomasza Paćko z Radomia, za namawianie żołnierzy do nieposłuszeństwa przełożonym i wzięcia udziału w walce całego narodu o niepodległość. Paćkę skazano na rok twierdzy^{45/}.

Ścisła konspiracja uchroniła radomską Organizację Wojsko-rewolucyjną przed masowymi aresztowaniami. Nie dysponujemy też pełnymi materiałami źródłowymi o tej organizacji. Istnieją jednak ślady istnienia i działalności również po upadku rewolucji 1905 roku.

Według tajnych wiadomości żandarmerii radomskiej - 30 sierpnia 1908 r. w pomieszczeniu klubu „Gazomierz”, w czasie zebrania członków tego klubu w innym oddzielnym pomieszczeniu odbyło się zebranie członków PPS i SDKPiL. Uczestnikami zebrania byli: 1/ H. Chwat - PPS, 2/ Frid - SDKPiL, 3/ Buszadzki /wzgl. Buszacki/ - SDKPiL, 4/ student Rosjanin, brak nazwiska, 5/ dwaj żołnierze 26 mohilewskiego pułku piechoty, 6/ robotnik fabryki Kona ps. „Kulka” - PPS, 7/ „Leon”, 8/ kobieta, której nazwiska nie ustalono /mieszkała na ul. Wałowej w domu Bekermana/, 9/ Bekerman - sympatyk PPS, 10/ dwaj młodzi mężczyźni nielegalnie mieszkający w Radomiu. Celem zebrania była sprawa ożywienia propagandy wśród wojska. Jeden z obecnych żołnierzy miał oświadczyć, że propaganda w 26 Mohilewskim pułku piechoty idzie dobrze, a głównie w 9 rocie tego pułku, której dowódca jest wyjątkowo liberalny. Żołnierze szwalni pułkowej, pochodzący z guberni kijowskiej energicznie pomagają w rozprzestrzenianiu wśród wojska idei rewolucyjnej. Bliższych danych poza wyniesieniem z pomieszczenia przez obecnych na zebraniu żołnierzy paczki, nielegalnej literatury nie udało się żandarmerii ustalić 46/.

Potwierdzeniem istnienia w Radomiu Wojenno-Rewolucyjnej Organizacji jest wiadomość z 1909 roku. Według tajnych informacji zebranych przez miejscową żandarmerię, członkami grupy garnizonu radomskiego byli wojskowi 26 Mohilewskiego pułku piechoty: Sikorski, Kozak, kanonierzy 5 baterii 7-ej artyleryjskiej brygady: Krasjutkin, Rogaczew, Morgunowski i kanonierzy szkolnej komendy tej brygady: Morozow i Komarow. Prowadzili oni agitację wśród żołnierzy. Przed wcieleniem do armii byli członkami różnych partii politycznych w Rosji. W Radomiu utrzymywali kontakty z miejscowymi partiami robotniczymi.

Agitację w wojsku na terenie Radomia prowadzić miała również „wpływową inteligentką” - Alina Michalska, która wcześniej była w kontakcie z aresztowanym socjalistą Wacławem Zbrowskim. Z tej samej informacji żandarmerii wynika, że wśród wojska na terenie guberni radomskiej mieli duży wpływ studenci Instytutu Rolniczego w Puławach. Ich przedstawicielem w samym Radomiu miał być student Mikołaj Kucharenko, przebywający tu czasowo u rodziców 47/.

W dniu 19 lipca 1911 r. naczelnik żandarmerii gubernialnej w Radomiu otrzymał alarmujące pismo od naczelnika Warszawskiego Oddziału Ochronnego, z którego wynika, że władze policyjne w Warszawie otrzymały informacje o istnieniu i działalności Wojskowo-Rewolucyjnej Organizacji wśród żołnierzy 6, 7 i 8 pułków strzeleckich, przebywających pod Końskimi. Agitacja przenikała z Częstochowy i Piotrkowa. Zebrania odbywały się już kilkakrotnie, ostatnie 13 lub 14 lipca 1911 r. Na zebraniu tym nieznanego osobnika wygłosił przemówienie, którego myślą przewodnią było przekonanie zebranych o konieczności nasilenia propagandy i syskiwania wpływów żołnierzy w każdym pułku, za którymi poszłyby żołnierskie masy. Podczas każdego zebrania pełniona była warta. Pismo sobowiazywało żandarmerię gubernialną w Radomiu do przedsięwzięcia

środków zabezpieczających i gromadzenia informacji o dalszych wypadkach w tym rejonie, by w odpowiednim momencie zlikwidować organizację i przerwać propagandę antyrządową w wojsku 48/.

Radomska żandarmeria gubernialna ustaliła na podstawie uzyskanych tajnych informacji, że następne zebranie WRO pod Końskimi /zebrania odbywały się w lesie obok strzelnicy/ odbędzie się 14 sierpnia /st.st./ 1911 roku. Podjęto więc decyzję, by w czasie zebrania zorganizować obławę i aresztować wszystkich uczestników. W czasie obławy aresztowano 27 żołnierzy.

Sporządzone sprawozdanie przez naczelnika ochrony specjalnej z 2 września 1911 r. wnosi nowe szczegóły o działalności tej organizacji. Według zeznań podoficera 7 pułku strzelców Nikołajczuka zebrania odbywały się w dni przedświąteczne, lub w święta. Sam Nikołajczuk brał udział w pięciu z nich. O zebraniach dowiedział się od żołnierza N. Białkona, który w rozmowie z nim oświadczył, że wśród żołnierzy istnieje „partia”, której zadaniem jest położenie końca dotychczasowemu uciskowi. Partia ta chce nawiązać kontakty w całej brygadzie strzelców w celu aresztowania w odpowiednim czasie dowództwa, opanowania magazynów zbrojeniowych i amunicyjnych. Dalszym zadaniem tej partii byłoby przystąpienie do obalenia ustroju i wzięcia władzy w swoje ręce. To oczywiście powinno się dokonać z całym narodem. Następnie całą ziemię przekazać chłopom, upaństwowić fabryki i banki. Nikołajczuk zeznał dalej, że 21 lub 22 czerwca /st.st./ 1911 r. odbyło się jedno z takich zebrań w 8 pułku strzelców. Trwało około dwóch godzin, od siódmej do dziewiątej wieczorem. Przemawiali Filip Bażko i podoficer Paweł Prołow. W zebraniu brało udział 35 żołnierzy. Poruszano między innymi sprawę wybrania przedstawiciela, łącznika między jednostkami wojskowymi.

Według relacji innego aresztowanego wiadomo, że w zebraniach uczestniczyli cywile. „Partia” liczyć miała około 50 członków. Członkowie tej organizacji jako pierwszy cel swej działalności postanowili nie strzelać do strajkujących robotników. Wpływowy członek organizacji powiedział podczas jednego z zebrań, by prowadzić dalszą propagandę, by uzyskać wpływy wśród dużej ilości żołnierzy. Wojsko przecież nie może przeszkadzać robotnikom w walce o ich prawa, a niestety do tej pory tak było. W odpowiedniej chwili trzeba też sprzeciwić się dowództwu - przecież wszyscy mają prawo być wolnymi i równymi. Nie może być w społeczeństwie nierówności i niesprawiedliwości.

Według pisma naczelnika żandarmerii powiatu radomskiego, głównym organizatorem Wojskowo-Rewolucyjnej Organizacji pod Końskimi był pisarz 8 pułku strzelców Filip Bażko, który między innymi usiłował nawiązać kontakt z komitetem tej organizacji w Moskwie. Wskazują na to zeznania i znalezione u niego podczas rewizji materiały 49/.

Członkowie Wojenno-Rewolucyjnej organizacji, aresztowani 14 sierpnia (ss) 1911 r. podczas tajnego zebrania w lesie pod Końskimi.

- 1/ Bańko Filip - ur. 10 października 1887 r. w miasteczku Kodemie bałtyckiego powiatu, podolskiej guberni. Przed wcieleniem do wojska pracował jako urzędnik na stacji kolejowej w Winnicy. Do wojska wcielony w 1909 r. Przed aresztowaniem służył w 8 pułku strzelców roslokowanych w Piotrkowie. Aresztowany 14 sierpnia i uwięziony w więzieniu radomskim za przynależność do WRO w rejonie Końskich²⁰.
- 2/ Bielokon Nikifor - ur. 13 marca 1888 r. we wsi Piasarówka powiatu włotkiego podolskiej guberni. Uczył się w cerkiewno-parafialnej szkółce we wsi Piasarówka. Przed wojskiem pracował na roli. Do wojska wcielony w 1909 r. Przed aresztowaniem służył w 7 pułku strzelców w Częstochowie. Uwięziony w Radomiu /Naosel. Żand. pow. rad. 204 k. 131 - 132/.
- 3/ Bobrow Wasili - ur. 1886 r. we wsi Wasilewo, twierskiej guberni. Szkołę wiejską skończył w 1889 r. Przed wcieleniem do wojska był stolarzem. Do wojska wzięty w 1908 r. Przed aresztowaniem przebywał w 8 pułku strzelców w Piotrkowie. Pełnił funkcję podoficera. Uwięziony w Radomiu /Naosel. Żand. pow. rad. 204 k. 173-174/.
- 4/ Buchman Naftul - Gierx - brak daty i miejsca urodzenia, samouk. Pochodził z guberni kijowskiej, z miasteczka Malin, gdzie pracował przed pójściem do wojska. Przed aresztowaniem był strzelcem w 7 pułku stacjonującym w Częstochowie. Uwięziony w Radomiu /Naosel. Żand. pow. rad. 204 k. 139-140/.
- 5/ Chomientko Wasili - ur. 1887 r. we wsi Busak, guberni połtawskiej. Uczył się w wiejsko-cerkiewnej szkole i pracował na roli. Do armii wcielony w 1909 r. Uwięziony w Radomiu /Naosel. Żand. pow. rad. 204 k. 204-205/.
- 6/ Drantusow Mikołaj - ur. 1886 r. we wsi Mariówka, guberni orenburskiej. Do szkoły nie uczęszczał, rolnik. Do wojska wzięty w 1908 r. Służył w 8 pułku strzelców, który stacjonował w Piotrkowie. Aresztowany i uwięziony w Radomiu /Naosel. Żand. pow. rad. 204 k. 188-189/.

- 7/ Frołow Paweł - ur. w 1887 r. we wsi Kolczewatki guberni twierskiej. Uczył się w szkole wiejskiej. Przed pójściem do wojska pracował dorywczo jako robotnik. Do wojska wcielony w 1908 r. Służył w 8 pułku strzelców jako podoficer. Uwięziony w Radomiu /Naoseln. Żand. pow. rad. 204 k. 180-181/.
- 8/ Dudkow Stiepan - ur. w 1887 r. we wsi Siemienowskoje guberni twierskiej. Ukończył szkołę wiejską. Przed wojskiem - robotnik rolny. Do wojska wzięty w 1909 roku. Uwięziony w Radomiu /Naosel. Żand. pow. rad. 204 k. 167-168/.
- 9/ Gusiew Nikonor - ur. w 1887 r. we wsi Romaboewo, powiatu kaszyńskiego, twierskiej guberni. Uczył się w szkole wiejskiej. Przed pójściem do wojska był zdunem. Do armii wcielony w 1909 r. Służył w 7 pułku strzelców w Częstochowie. Uwięziony w Radomiu /Naosel. Żand. pow. rad. 204 k. 133-134/.
- 10/ Gwosdiew Jewgienii - ur. w 1888 r. w Petersburgu. Uczył się w szkole realnej, którą ukończył w 1904 r., następnie uczył się w Moskwie. Do wojska wstąpił w 1910 r. i przebywał w 8 pułku strzeleckim w Piotrkowie. Uwięziony w Radomiu /Naosel. Żand. pow. rad. 204 k. 169-170/.
- 11/ Koczetkow Paweł - ur. w 1887 r. w mieście Brjańskie. W roku 1900 skończył szkołę wiejską, następnie pracował na kolei jako ślusarz. Do wojska wzięty w 1908 r. Uwięziony w Radomiu /Naosel. Żand. pow. rad. 204 k. 143-144/.
- 12/ Korolew Aleksander - ur. w 1887 r. we wsi Manszyno guberni włodzimierskiej. Uczył się w szkole wiejskiej i pracował jako praktykant u szewca. Do wojska wzięty w 1909 r. Uwięziony w Radomiu /Naoseln. Żand. pow. rad. 204 k. 190/.
- 13/ Koszajew Paweł - ur. w 1888 r. we wsi Wysyłki, moskiewskiej guberni. Uczył się w szkole wiejskiej i pracował jako ślusarz. Do wojska zabrany w 1909 r. Służył w 8 pułku strzeleckim w Piotrkowie. Uwięziony w Radomiu /Naoseln. Żand. pow. rad. 204 k. 202-203/.
- 14/ Myrynin Aleksander - ur. w 1886 r. we wsi Zekrowo, guberni włodzimierskiej. Przed wojskiem pracował jako robotnik w fabryce Morosowa w mieście Zujewo-Odechowo, włodzimierskiej guberni. Do wojska wcielony w 1908 r. Uwięziony w Radomiu /Naosel. Żand. pow. rad. 204 k. 178-179/.

- 15/ Moisiejew Andrej - ur. w 1886 r. we wsi Robaczewo, guberni woroneńskiej. Uczył się w szkole wiejskiej i pracował na roli. Do wojska wzięty w 1908 r. Służył w 8 pułku strzelców. Uwięziony w Radomiu /Naczeln. Żand. pow. rad. 204 k. 184-185/.
- 16/ Nikulin Wasili - ur. w 1888 r. we wsi Plesoczno, powiatu sapożkowskiego, riasańskiej guberni. W 1902 r. skończył cerkiewno-parafialną szkołę w swojej wsi. Przed pójściem do wojska pracował w Moskwie jako robotnik firmy braci Krestownikowych. Do wojska wzięty w 1910 r. Służył w 7 pułku w Częstochowie. Uwięziony w Radomiu /Naczeln. Żand. pow. rad. 204 k. 240-241/.
- 17/ Owosiennikow Fiedor - ur. w 1888 r. we wsi Kibiszaczyno, osernihowskiej guberni. Uczył się w szkole wiejskiej i pracował na roli. Do wojska wzięty w 1909 r. Uwięziony w Radomiu /Naczeln. Żand. pow. rad. 204 k. 196-197/.
- 18/ Plawieniek Oskar - ur. w 1886 r. we wsi Swalpie gub. kurlandskiej. Uczył się w szkole miejskiej w Kausku w latach 1891-1896. Przed wojskiem zajmował się ogrodnictwem. Do wojska wcielony w 1908 r. Pełnił funkcję felczera w 8 pułku strzelców. Uwięziony w Radomiu /Naczeln. Żand. pow. rad. 204 k. 182-183/.
- 19/ Połtawiec Iwan - ur. w 1887 r. we wsi Andrejówce, charkowskiej guberni. Uczył się w szkole wiejskiej i pracował na roli. Do wojska wcielony w 1908 r. Służył w 8 pułku strzelców, gdzie był felczerelem. Uwięziony w Radomiu. /Naczeln. Żand. pow. rad. 204 k. 186-187/.
- 20/ Ramiński Mikołaj - ur. w 1888 r. w mieście Twier. Szkołę wiejską ukończył w 1898 r. we wsi Kołozewo. W roku 1908 wcielony do 8 pułku strzelców. Ostatnio razem z tym pułkiem przebywał w Piotrkowie. Do czasu wcielenia do wojska - był stolarzem w fabryce wagonów w Twierze. Uwięziony w Radomiu /Naczeln. Żand. pow. rad. 204 k. 129-130./
- 21/ Suoskow Grygorii - ur. 1889 r. we wsi Samyłowo gub. riasańskiej. Uczył się w szkole parafialnej w swojej wsi. Do wojska wcielony w 1910 r. Uwięziony w Radomiu /Naczeln. Żand. pow. rad. 204 k. 194 - 195/.

- 22/ Surikow Iwan - ur. w 1888 r. we wsi Ignatiowa, moskiewskiej guberni. Uczył się w szkole wiejskiej. Przed wojskiem pracował jako tkacz. Do armii wcielony w 1909 r. Uwięziony w Radomiu /Naczeln. Żand. pow. rad. 204 k. 200-201/.
- 23/ Szichalew Piotr - ur. w 1887 r. we wsi Marynino. Do 14-go roku życia pracował w Moskwie. Szkołę wiejską ukończył we wsi Lomonowo w 1896 r. Przed wojskiem był kołodziejem. Do wojska wcielony w 1909 r. Uwięziony w Radomiu /Naczeln. Żand. pow. rad. 204 k. 171-172/.
- 24/ Uszkow Ilia - ur. w 1888 r. we wsi Legkowo, moskiewskiej guberni. Do szkoły nie chodził. Pracował dorywczo. Do wojska wcielony w 1909 r., służył w 8 pułku strzelców, który stacjonował w Piotrkowie. Uwięziony w Radomiu /Naczeln. Żand. pow. rad. 204 k. 198-199/.
- 25/ Wasieczko Iwan - ur. w 1887 r. w Bachmaczu, czernihowskiej guberni. Uczył się w wiejskiej szkole w Bachmaczu w latach 1896-1900. Po ukończeniu szkoły pracował dorywczo jako robotnik. Do wojska wzięty w 1908 r. Uwięziony w Radomiu /Naczeln. Żand. pow. rad. 204 k. 192-193/.
- 26/ Woronin Michał - brak daty urodzenia. Pochodził ze wsi Kotłowo, pow. sapożkowskiego, guberni riasańskiej. W roku 1910 skierowany został do 7 pułku strzelców, który stacjonował w 1911 r. w Częstochowie. Przed wcieleniem do wojska był robotnikiem niewykwalifikowanym. Do szkoły nie chodził. Uwięziony w Radomiu /Naczeln. Żand. pow. rad. 204 k. 127-128/.
- 27/ Żurawlew Mikołaj - ur. w 1886 r. we wsi Kniaziewo, pow. twierskiego i guberni twierskiej. Uczył się w szkole wiejskiej. Przed wojskiem pracował jako pomocnik kowala. Do armii wcielony w 1908 r. Aresztowany i uwięziony w Radomiu /Naczeln. Żand. pow. rad. 204 k. 137/.

- 1/ Z guberni suwalskiej jedynie powiat szocuczyński pozostał w ramach Warszawskiego Okręgu Wojskowego.
- 2/ I. Pawłowski. Ruch rewolucyjny wśród żołnierzy Warszawskiego Okręgu Wojskowego w 1905 r. Kwart. Hist. Nr 4 z 1954 r. s. 17 przypisy.
- 4/ Rozkaz nr 2 z 20 maja 1905 roku podpisany przez naczelnika sztabu generała lejtnanta Gerszelmany. Kancelaria Gubernatora Radomskiego 1424 s. 123-130.
- 5/ Tamże.
- 6/ Obzór Radomskiej Gubernii za 1905 r. s. 21-22, zob. też zbiór rozkazów dla wojsk Warszawskiego Okręgu Wojskowego za 1905 r. - tablica na s. 142 i 184. O rozmieszczeniu wojsk w gubernii radomskiej mówią liczne rozkazy i marszruty poligonowe, znajdujące się w aktach Radomskiego Rządu Gubernialnego syg. 889, 873, 880 /dotyczy okresu przed rewolucją/. Akta miasta Radomia syg. 2259 i 5009 zawierają wiadomości o składzie ilościowym i osobowym wojsk carskich w Radomiu w roku 1900 i 1907. Dane z roku 1901 zawarte są również w Kalendarzu Informacyjnym Guberni Radomskiej na 1903 rok.
- 7/ Akta miasta Radomia syg. 2259 i 5009 nlb.
- 8/ W. Lenin. Wojsko a rewolucja. Warszawa 1955 r. s. 428.
- 9/ B. Gawryłow. Wojenna robota moskowskich bolszewików w godu pierwoj ruskiej riewolucji. Moskwa 1950 r. s. 17
- 10/ I. Pawłowski. Ruch rewolucyjny wśród żołnierzy Warszawskiego Okręgu Wojskowego w 1905 roku. Kw. Hist. 1954 r. Nr 4 s. 20.
- 11/ Z. Młynarski. Współdziałanie polskich i rosyjskich mas ludowych /na prawach rękopisu/ 1955 r. s. 40 bmv.
- 12/ Żiżin. Obzór polskiego rewolucyjnego dwiżenija za 1905 god. Warszawa 1906 r. s. 61.
- 13/ Z. Młynarski. op.cit. s. 40.
- 14/ F. Dzierżyński. Pisma wybrane. Warszawa 1951 r. s. 75.
- 15/ Z. Młynarski. op.cit. s. 43.
- 16/ F. Dzierżyński. op.cit. s. 84.
- 17/ Cytuję za Al. Kopruckimi. Ruchy rewolucyjne na wsi lubelskiej w latach 1905-1907. Lublin 1963 r. s. 302 /massynopsis pracy doktorskiej/.
- 18/ Z. Młynarski. op. cit. s. 42.
- 19/ Tamże s. 42.

SCHEMAT WOJENNO-REWOLUCYJNEJ ORGANIZACJI W KRÓLESTWIE POLSKIM W 1909 R.

KOPIA SCHEMATU SPORZĄDZONA PRZEZ WARSZAWSKI REJONOWY KOMITET
OCHRONY WOJSKOWEJ - RGZZ NR. 5/1909 R

- WARSZAWSKI REJONOWY KOMITET W.R.O.
- ▬ GUB. KOMITET W.R.O.
- ▬ KOMITET GAB. W.R.O.
- ▬ ODDZIAŁ W.R.O.
- 1 ODDZIAŁ PROP. PPS-L PRZY W- SKIM KOM. W.R.O.
- 2 ODDZIAŁ PROP. SDKP LL PRZY W-WSKIM KOM. W.R.O.
- 3 ODDZIAŁ PROP. „BUNDU” " " "
- 4 ODDZIAŁ PROP. PRZY LUBELSKIM KOM. GUB. W.R.O.

- 20/ P. Korzec. Kilka uwag o działalności Wojskowo-Rewolucyjnej Organizacji wśród wojsk garnizonu łódzkiego, patrz: Rewolucja 1905-7 r. na ziemiach polskich. Materiały i Studia. Warszawa, 1955 r.
- 21/ AGAD-GGW, 103389 oraz I. Pawłowski. Ruch rewolucyjny wśród żołnierzy Warszawskiego Okręgu Wojskowego w 1905 r. Kw. Hist. 1954 r. Nr 4 s. 59.
- 22/ St. J. Bonarowicz. Historia czterech miesięcy, 28 stycznia do 28 maja 1905 r., strajk w Królestwie Polskim. Kraków, 1906 r.
- 23/ Nazwiska zabitych i rannych podawała „Gazeta Świąteczna”, docierająca na wieś. Zob. między innymi Nr 1254 z 15 stycznia 1905 roku, gdzie znajdują się nazwiska ofiar wojny rosyjsko-japońskiej z gubernii radomskiej.
- 25/ St. J. Krzesławski. Przed i po Grzybowie /Kronika Ruchu Rewolucyjnego w Polsce/ Nr 3 z 1935 r. s. 153.
- 24/ St. J. Bonarowicz. op.cit. s. 172-173.
- 26/ AGAD, GGW 103037 k. 80 zob. H. Rappaport: Narastanie rewolucji w Królestwie Polskim w latach 1900-1904. Warszawa 1960 r. s. 683-684.
- 27/ J. Krzesławski. Dzieje PPS od 1904 r. do wybuchu wojny światowej w 1914 roku /Księga Jubileuszowa PPS/ s. 67.
- 28/ St. J. Bonarowicz. op. cit. s. 176-177.
- 29/ AGAD, GGW 103748 k. 3, zob. St. Kalabiński i F. Tych. Walki chłopów Król. Pol. w rew. 1905-7 r. T. II s. 626.
- 30/ Tamże.
- 31/ Raport naczelnika powiatu kosienickiego. Archiwum Radom KGR 1327 k. 72-73.
- 32/ „Wici” Nr 8 z 22 grudnia 1906 r.
- 33/ „Wici” Nr 4-5 z 1 kwietnia 1906 r.
- 34/ „Z pola walki” nr 11-12. Moskwa 1931 r. s. 338.
- 35/ I. Pawłowski. Ruch rewolucyjny wśród żołnierzy Warszawskiego Okręgu Wojskowego w 1905 roku. Kw. Hist. Nr 4 s. 59.
- 36/ „Caryzm w borbie z rewolucją 1905-1907 g.”. Moskwa 1936 r. s. 56.
- 37/ „Słowo” z 2 sierpnia 1906 r.
- 38/ „Czerwony Sztandar” Nr 33 z 31 grudnia 1905 r.
- 39/ „Sobranije Priказanii Wojskam Warszawskogo Wojennogo Okruga za 1905 god” s. 289-290 rozkaz Nr 306.

- 40/ Archiwum Radom. Radomski Gubernialny Zarząd Żandarmerii Nr 10/1907 r. k. 113.
- 41/ Ziżin, op. cit. s. 7.
- 42/ „Głos Radomski” Nr 45 z 28 czerwca 1906 r.
- 43/ „Kurier Radomski” z 7 kwietnia 1906 r. - Joel Wajnberg był osłonkiem „Bundu” w Radomiu.
- 44/ Archiwum Radom. TGGR 20 k. 207-208 i TGGR 34 k. 3. Zostali oni aresztowani i skazani postanowieniem tymczasowego generała gubernatora radomskiego AM Butakowa na kary 3 i 2 miesięcy więzienia. Następnie wytoczono im proces sądowy. Sąd Wojskowy skazał obydwóch w kwietniu 1907 r. na 2 lata więzienia. zob. „Ludzkość” z 10 kwietnia 1907 r. Nr 164.
- 45/ „Gazeta Radomska” Nr 2 z 6 lipca 1907 r.
- 46/ Archiwum Radom. RDZŻ Nr 3/1909 r. k. 17.
- 47/ Archiwum Radom, RDZŻ Nr 5/1909 k. 4-6.
- 48/ Archiwum Radom. Naczelnik Żandarmerii powiatu radomskiego 204 k. 222.
- 49/ Tamże k. 215-217, 125, 114.
- 50/ Naczelnik Żandarmerii pow. radomskiego 204 k. 135-6, 244.

МАТЕРИАЛЫ ОБ АГИТАЦИИ ПРОТИВ ВЛАСТИ СРЕДИ ВОЙСК

ЦАРСКИХ РАДОМСКОЙ ГУБЕРНИИ И БУНТАХ СОЛДАТ

В 1900 - 1914 г.

Социал-Демократическая Рабочая Партия России поощрила начало агитационной деятельности среди солдат в Польше-на переломе 1901-1902 годов. В 1902 году стали образоваться первые социал-демократические организации под названием "Военно-революционная группа СДРПР". Военно-революционная организация состояла в тесной связи с Социал-Демократией Царства Польского и Литвы, которая свою типографию делала доступной ВРО для ее нужд. Усиленная агитация среди войск, после вспятки революции в 1905 году, привела к десяти с лишним выступлениям солдат против офицеров и царского режима.

Одним из видов борьбы против царизма было уклонение призывных от воинской повинности. Эта кампания приняла крупные масштабы в 1906-1908 годах, на территории радомской губернии.

Царская власть опасаясь расширения влияния ВРО, выслеживала всякие проявления агитации среди войск и одновременно разъясняла солдатам, что революция является врагом государства и порядка. Аргумент о целостности царского государства имел целью убедить солдат в необходимости борьбы против польских рабочих и польской революции.

Военно-Революционная организация существовавшая в 26 Могилевском полку стоящим в гор. Радоме, демаскировала это ложное противодействие офицеров и царской пропаганды.

В 1911 году царская жандармерия раскрыла Военно-Революционную организацию, действующую среди войск временно стоящих в окрестностях города Конске. Во время одного из обстрелов была арестована 27 солдат. Эта организация, по показаниям некоторых арестованных, насчитывала 50 человек. Первой целью деятельности этой группы было братание с польскими рабочими и отказ применения против них оружия. Дальнейшей программной деятельностью было свержение строя и захват власти в свои руки-совместно с дружинами воинскими частями и целым народом.

Согласно письму начальника жандармерии радомского уезда, главным организатором Военно-Революционной организации в окрестностях города Конске, был писарь 8 стрелного полка-Филип Василько. Василько, до включения его в воинскую часть, работал служащим на железнодорожной станции в Виннице.

Instytut Naukowo-Społeczny w Radomiu

(1945 r.)

W ostatnich miesiącach okupacji, a w szczególności po upadku powstania warszawskiego osiedliła się w Radomiu znaczna liczba wybitnych uczonych i artystów. I tak dzięki istniejącej organizacji tajnego nauczania prof. Tadeusz Kotarbiński, wokół którego skupiała się młoda kadra naukowa m. in. J. Chmielewski, St. Piętowski, H. Cybulska, S. Witkowski, G. Wasilewski, mógł prowadzić uniwersyteckie wykłady.

Pod koniec więc wojny i w pierwszych miesiącach po wyzwoleniu Radomia, znajdował się w mieście poważny potencjał naukowy i kulturalny. Rozpoczęło tu działalność wielu pedagogów i twórców w zakresie plastyki /Wacław Dobrowolski, Stanisław Zawadzki/, muzyków /Marceli Karczemny, Jan i Eugeniusz Langerowie, Antoni Marek/, aktorstwa /Kazimiera Rychterówna/. Ponadto młodzi miejscowi artyści i twórcy, którzy nie mogli dotychczas ujawnić swej twórczości z niecierpliwością oczekiwali na wznowienie życia kulturalnego. W całym zaś społeczeństwie istniał tłumiony latami okupacji głód przeżyć kulturalnych i artystycznych oraz głód nauki.

Grupa radomskich intelektualistów z adwokatem Henrykiem Paluszyńskim na czele widziała w tych warunkach konieczność koordynacji poczynań kulturalnych na terenie miasta i ujęcia ich w formy organizacyjne. Na tym tle powstała koncepcja powołania Instytutu Naukowo-Społecznego w Radomiu.

Prace przygotowawcze, dotyczące doboru członków założycieli, ustalenia celów i form działalności oraz środków materialnych, rozpoczęły się w drugiej połowie stycznia 1945 r., zaś Instytut Naukowo-Społeczny powstał formalnie 7.II.1945 r. na podstawie specjalnego dekretu ówczesnego Pełnomocnika Rządu na woj. kieleckie.

Owczesne powojenne nastroje obrazuje wstęp do statutu Instytutu: „Jako żywy pomnik walki z okupantem o Polskę Demokratyczną i Ludową, z zaczynu krwi Bojowników, która wsiąkała w ziemię wsi i bruk polskich miast, z zaczynu śmierci na szubienicach, z zaczynu męki i śmierci w obozach koncentracyjnych, powstał w Radomiu w pierwszych dniach lutego 1945 r. Instytut Naukowo-Społeczny”.

Dla stojących z daleka od życia Radomia za okupacji słowa powyższe mogą wydać się patetyczne, trzeba jednak wziąć pod

uwagę, że Radom był jednym z tych miast Polski, które zostały najbardziej doświadczone przez okupację. „Okupanci upatrzili sobie Radom jako centrum wyszkolenia personelu katowskiego. Tutaj istniały główne szkoły dla SS-manów. Katownie miejscowe były nie tylko więzieniami, lecz również czymś w rodzaju „seminariów praktycznych dla celów gestapo” /Dziennik Polski z 13.7.1945 r./.

Ponurym świadectwem okupacji są plaski Firleja, w które wsiąkała krew około 12.000 pomordowanych w Radomiu ofiar, świadectwem są pamiętne szubienice u wylotu ul. Warszawskiej, Kozieńskiej, przed Fabryką Broni, w Rożkach, świadectwem - tysiące obywateli radomskich gnębionych w obozach koncentracyjnych, świadectwem wreszcie - zupełnie wyniszczenie Żydów radomskich, liczących przed wojną ok. 35.000 osób.

Najważniejszym czynnikiem, który zdecydował o rozwoju działalności I.N.S. był zespół entuzjastów stanowiących Zarząd Instytutu, w skład którego wchodził: Henryk Paluszyński jako dyrektor I.N.S., Teofil Sosnowski jako wicedyrektor, Kazimierz Borys, Elżbieta Jackiewiczowa, Antoni Kwiedień, Tomasz Kwapisiewicz, Stanisław Piętowski, Marian Soltyk i Eugeniusz Wasilewski.

Powyższy zespół stanowił trzon I.N.S., ale jest rzeczą oczywistą, że współpracowało z Instytutem dużo więcej osób, a ich liczba w okresie największego rozwoju wynosiła około 30. Między innymi wymienić należy: prof. dr Tadeusz Kotarbińskiego, prof. dr Andrzeja Nowickiego, poetę Jana Bolesława Ożoła, poetę Stanisława Skonecznego, prezesa Sądu Okręgowego Witolda Kamera, historyka Celestynę Chrzanowską, Marię Woyniłłowicz, Stefanę Bienkowską, muzyka Kazimierza Potkańskiego, muzyka Stanisława Prokopa. Nie można pominąć tutaj 4-ch stałych pracowników administracyjnych, którzy aczkolwiek byli zatrudnieni na płatnych etatach, to jednak pracowali z takim oddaniem dla instytucji, że i ich praca w pewnej mierze przyczyniła się do rozwoju I.N.S. Są to: Maria Andrzejewska-Kwietniowa, Zofia Kossowska, Irena Milewicz i Janusz Staniewicz.

Liczba zaangażowanych, w większym lub mniejszym stopniu, w ten sposób wynosiła w okresie od 7.II.1945 r. do 9.IX.1945 r. przeszło 200. Spośród pracowników banków, spółdzielczości, administracji, sądu zwerbowano poważną kadrę ponad 30 fachowych wykładowców dla kursów i szkół, ponad 30 osób liczyło Koło Prelegentów I.N.S., grupujące głównie nauczycieli i działaczy społecznych.

Należy podkreślić, że z wyjątkiem wicedyrektora Instytutu T. Sosnowskiego i A. Kwietnia oraz 4 pracowników administracyjnych, których praca w I.N.S. była równocześnie jedynym źródłem utrzymania, wszyscy pozostali współpracownicy oraz członkowie Zarządu pracowali początkowo honorowo. Dopiero w okresie późniejszym, mniej więcej od maja 1945 r. otrzymywali pewne wynagrodzenie kierownicy sekcji oraz płacono honoraria za konkretne prace tego rodzaju jak odczyty, wykłady itp.

Dyrektor Instytutu Henryk Paluszyński przez cały paroletni okres pracował honorowo.

Trzeba tutaj dodać, że inaczej przedstawiała się sytuacja na wszelkiego rodzaju kursach systematycznych jak np. kursy języków obcych, kursy administracyjno-samorsądowe oraz imprezach dochodowych, takich np. jak koncerty, odczyty, filmy itp. Koszty

organizacji pokrywali uczestnicy i wynagradzani byli wszyscy wykładowcy czy też wykonawcy. Generalna zasada była następująca: Członkowie Zarządu i najbliżsi współpracownicy traktowali swą pracę przede wszystkim jako pracę społeczną, a natomiast wszyscy inni wykonawcy zorganizowanych imprez byli stosunkowo dobrze płatni.

Wydaje mi się, że bardzo wymowne może być poniższe zestawienie wpływów i wydatków za okres od 22.2.1945 r. do 31.9.1945 r.

A. Wpływy	-	679.296.- zł	
Wydatki	-	673.767.- zł	
B. Na wpływy złożyły się:			
a/ dotacja: Prezydenta Miasta	/27.2.45/	- 10.000.- zł	
Starosty Powiatowego	/30.3.45/	- 16.710.- „	
	/27.7.45/	- 13.500.- „	
Zarząd Główny TUR	/6.8.45/	- 23.000.- „	
	/29.8.45/	- 52.000.- „	
Spółdz. Powszechnej	/13.9.45/	- 6.000.- „	
„Fructila”	/13.9.45/	- 3.000.- „	
Kuratorium Szkoln.	/13.9.45/	- 2.375.- „	
Urzędu Inf. i Prop.	/25.9.45/	- 3.150.- „	

		129.735.- zł	
b/ zbiórki uliczne:	/3.5.45/ - 59.112.- zł		
	/24.6.45/ - 24.302.- „		

		83.415.- zł	

		213.150.- zł	
	/31 o/o ogólnych wpływów/		
c/ dochody własne:			
z opłat za szkoły, kursy,			
odczyty i koncerty		466.146.- zł	
	/69 o/o ogólnych wpływów/		

		679.296.- zł	
C. Wydatki I.N.S. w poszczególnych miesiącach przedstawiały się następująco:			

	Ogółem	w tym pensje pracowników I.N.S.
lutyc i marzec 1945 r.	29.464,70	2.200.-
kwiecień	80.398,05	7.000.-
maj	107.036,35	17.620.-
czerwiec	200.583,67	17.800.-
lipiec	56.630,40	18.912.-
sierpień	73.341,91	13.319.-
wrzesień	126.311,98	20.181.-
Razem	673.767,06	97.032 /14 o/o /

Pozostałe 86 o/o wydatków stanowią pensje nauczycieli w szkołach i kursach, honoraria za odczyty, koncerty, poranki autorskie oraz wydatki rzeczowe.

Jeżeli Instytut w stosunkowo szybkim czasie zdobył sobie popularność w społeczeństwie, to jest to także wynik świadomego działania na szerokie warstwy społeczne przez masowe imprezy różnego rodzaju. Popularność I.N.S. pomagała wpływać na kształtowanie się życia kulturalnego, na zmianę podstaw ludzkich, co w tym okresie było rzeczą bardzo ważną.

Działalność Instytutu miała duże znaczenie w reaktywowaniu i rozwoju życia kulturalno-oświatowego Radomia w pierwszych miesiącach po okupacji.

O szerokiej działalności I.N.S. świadczy wielkie zmasowanie imprez i poczynań kulturalnych już w pierwszych miesiącach po wyzwoleniu. Na każdym zebraniu Zarządu planowano wiele imprez i przygotowywano ich realizację jednocześnie. O rozmiarach działalności świadczy przegląd prac I.N.S. od 27.2. do 10.6. 1945 r. na podstawie notatek prasowych:

- 27.2. - otwarcie Liceum Administracyjnego przez I.N.S.
- 28.2. - publiczna zbiórka książek pod hasłem: „Dajmy wsi książkę polską” - zainicjowanie akcji I.N.S.
- 28.2. - odezwa I.N.S. o dokumenty zbrodniczej działalności Niemców
- 6.3. - kurs kierowników świetlic - otwarcie
- 11.3. - uroczysta inauguracja I.N.S.
- 12.3. - „Traktat o dobrej robocie” /I-szy z cyklu 10 wykładów prof. Kotarbińskiego/
- 17.3. - kursy samorządowe - otwarcie
- 23.3. - poranki i koncerty na rzecz powracających z obozów koncentracyjnych
- 28.3. - manifestacyjny pogrzeb ofiar zbrodni hitlerowskiej
- 5.4. - kursy języków obcych
- 6.4. - szkoła przysposobienia spółdzielczego - otwarcie
- 7.4. - uroczysta manifestacja z okazji uwolnienia Gdańska
- 10.4. - wieczornica I.N.S. w związku z zakończeniem i kursu kierowników świetlic
- 14.4. - drugi cykl wykładów prof. Kotarbińskiego pt. „Manada i gromada”
- 15.4. - wieczór autorski młodych poetów Radomia
- 17.4. - Teatrzyk kukielkowy rozpoczyna i przedstawienie dla dzieci
- 20.4. - kursy administracyjne I.N.S. na 2-oh poziomach
- 20.4. - organizacja czasopisma „Zagwie”
- 21.4. - cykl wykładów prof. E. Guleckiej ze współczesnej literatury polskiej
- 22.4. - koncert recytatorski K. Rychterówny
- 26.4. - kurs sztuki żywego słowa /K. Rychterówna/
- 27.4. - akademie ku uczczeniu Fr. D. Roosvelta
- 28.4. - wieczór pieśni polskiej
- 29.4. - 3.5. akcja kulturalno-oświatowa dla żołnierzy
 - 1.5. - Uniwersytet Powszechny im. St. Żeromskiego
 - 1.5. - Akademia 1-majowa dla żołnierzy
 - 3.5. - „Konstytucja 3 Maja a my” - odczyt prof. Lewickiego
 - 7.5. - cykl odczytów o Ziemiach Zachodnich
 - 13.5. - wieczór piosenek żołnierskich
 - 15.5. - kursy stenografii dla początkujących i zaawansowanych

- 17.5. - ankieta w sprawie szkolnictwa na wsi
 18.5. - odczyt inż. E. Wasilewskiego na temat „Znaczenie wiedzy dla współczesnego społeczeństwa”
 19.5. - odczyt dr E. Chyżewskiego pt. „Współczesne poglądy na istotę materii”
 20.5. - drugi koncert recytatorski K. Rychtelówny
 23.5. - kursy księgowości dla początkujących i zaawansowanych
 24.5. - wielka akcja o Wyższą Szkołę Administracyjno-Spółdzielczą
 25.5. - cykl wykładów Uniwersytetu Powszechnego pt. „Z historii walk o demokrację”
 27.5. - Cykl wykładów inż. E. Wasilewskiego na temat: Najważniejsze odkrycia i wynalazki XX wieku” /w ramach Uniwersytetu Powszechnego/
 27.5. - pracownia dekoracyjno-artystyczna - otwarcie
 27.5. - bezpłatny koncert recytatorski K. Rychtelówny dla robotników
 29.5. - cykl wykładów prof. T. Żelnio pt. „Życie ziemi i na ziemi” /w ramach Uniwersytetu Powszechnego/
 30.5. - „Socjalizm utopijny i współczesny” - cykl wykładów Andrzeja Teodorowicza-Nowickiego
 1.6. - „Społeczne przyczyny upadku Polski” /cykl wykładów mgr A. Kwietnia/
 3.6. - teatr kukielkowy rozpoczyna akcję dla dzieci wiejskich
 10.6. - pielgrzymka manifestacyjna na Firlej.

Zgodnie z przepisami statutu działalność Instytutu odbywała się w sekcjach i wyniki działalności poszczególnych sekcji charakteryzują osiągnięcia Instytutu.

Sekcja Dokumentarna

Sekcja ta zgromadziła dużą ilość dokumentów, stanowiących dowody zbrodni niemieckich popełnionych w okresie okupacji w stonku do ludności polskiej, a w szczególności do mieszkańców m. Radomia i pow. radomskiego. W celu naukowego opracowania tych dokumentów, sekcja zgromadziła i posegregowała wiele czasopism, zawierających dane o zbrodniczej działalności Niemców, prowadziła rejestr tych materiałów i w ten sposób zabezpieczyła źródła dla historyków drugiej wojny światowej, jak również miejsca kaźni pomordowanych Polaków. Sekcja gromadziła m.in. oryginalne obwieszczenia dowódcy SS i policji „dystryktu radomskiego” zawiadamiające o dokonanych egzekucjach, sprawozdania z akcji pacyfikacyjnej na terenie dystryktu, referaty wygłoszone na posiedzeniu rządu „G.G.”, fotografie egzekucji, fotografie miejsc kaźni i inne. Dnia 11.6.1945 r. urządziła Sekcja Dokumentarna manifestacyjną pielgrzymkę, w której wzięło udział kilkanaście tysięcy mieszkańców do osady Firlej koło Radomia, gdzie Niemcy stracili w okresie okupacji około 12.000 Polaków. Dnia 22.6.1945 r. Sekcja zorganizowała „Wieczór wspomnień” b. więźniów obozów koncentracyjnych. Dnia 14.10.1945 r. zorganizowała uroczystości ku czci 10-ciu Polaków straconych na szubienicach w Radomiu i w Rożkach w październiku 1942 r. Tego samego dnia po południu odbył się „Wieczór poezji więziennej i obozowej”. W lecie 1945 r. rozpięła Sekcja konkurs na pracę dokumentarną i hitlerowskich obozach koncentracyjnych. Nadesłano 18 prac. Rozstrzygnięcie konkursu nastąpiło

dnia 15.2.1946 r. Sekcja Dokumentarna współpracowała cały czas z Główną Komisją Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce i z Instytutem Pamięci Narodowej przy Prezydium Rady Ministrów w Warszawie. Ważniejsze materiały przekazała Sekcja Głównej Komisji i Instytutowi Pamięci Narodowej.

Sekcja Kształceniowa

Sekcja ta rozwinęła swą działalność w wielu kierunkach a mianowicie:

- zorganizowanie akcji oświatowo-odczytowej
- organizacji średniej szkoły administracyjnej
- organizacji kursów dokształcających zawodowych typu ekonomicznego
- organizacji w Radomiu wyższej uczelni typu ekonomicznego,
- organizacji kursów języków obcych
- powołanie Uniwersytetu Powszechnego.

Dla akcji oświatowej na terenie miasta niezwykle cenną w tym okresie była akcja odczytowa, zorganizowana przez I.N.S. na najwyższym poziomie, o czym świadczą osoby prelegentów. W 1945 r. zostały wygłoszone w Instytucie następujące odczyty: prof. T. Kotarbiński - „Traktat o dobrej robocie” /cykl 8 wykładów 15.3 - 17.4.1945 r./, prof. E. Jackiewiczowa - „Współczesna literatura polska” - 10 wykładów /21.4.- 7.7.45 r./, doc. E. Chyżewski - „Współczesne poglądy na istotę materii” - 2 wykłady /23 i 30.5.45 r./, prof. Uniwersytetu Leningradzkiego A. Marozenko - 3 wykłady o ZSRR /Stalinowskie pięcioletki, Szkolnictwo narodowe ZSRR i Bogactwa naturalne ZSRR - 25.6. do 9.7.45 r./ w języku rosyjskim, cykl 5 odczytów o Ziemiach Zachodnich /różni autorzy/, J. Parandowski - „Alchemia słowa” /17.9.45 /, prof. A. Marek - cykl odczytów o Fr. Chopinie /30.10.45- 17.10.45/, prof. K. Mazurkova - „Wartości nieprzemijające” - 5 wykładów /13.10 do 10.11. 45/, prof. S. Lewicki - „Teatr jako czynnik rewolucyjny” /6.11.45 r./, M. Dąbrowska - „Teatr w starodawnej Polsce” /12.11.45 r./, cykl 4 odczytów o Stefanie Żeromskim /20.11 do 8.12.45 r. - różni autorzy/.

Chwila bieżąca wymagała przygotowania kadr pracowników w administracji i samorządzie terytorialnym, który spełniałby swoje obowiązki zgodnie z potrzebami nowej rzeczywistości. Stąd pierwszymi poczynaniami I.N.S. -u były kursy administracyjne na dwóch poziomach - liceum administracyjne i kursy samorządowe. Już 27 lutego 1945 r. zostaje otwarte Liceum Administracyjne, przy którym potem powstaje Szkoła Pracy i Zawodu Spółdzielczego, kursy administracyjne, kursy księgowości, kursy stenografii i kursy języków obcych. Kierownictwo Liceum Administracyjnego spoczywało w rękach Tomasa Kwapisiewicza.

Dla uzupełnienia przetrzebionych podczas okupacji kadr pracowników samorządu terytorialnego, gmin i powiatu uruchomiono 17 marca 1945 r. kursy samorządowe pod kierownictwem mgr Stefana Witkowskiego, który ukończyło 30 osób.

Równocześnie zorganizowano kurs dla kierowników świetlic i domów kultury, który ukończyło 87 osób.

Dążąc do podniesienia poziomu życia umysłowego i kulturalnego miasta, od początku stawano sobie sprawę, że koniecznym wa-

runkiem do tego jest stworzenie na terenie miasta wyższej uczelni „przyjęto koncepcję, że Radom narównie ze względu na liczbę mieszkańców, jak i rozwinięty przemysł i handel powinien posiadać wyższą szkołę typu ekonomicznego. Sprawy tej Instytut poświęcił sporo czasu i energii, mobilizując w tym kierunku opinie społeczeństwa radomskiego i zabiegając o decyzję najwyższych czynników w państwie.

Powołując w tym celu specjalną komisję pod kierownictwem Stanisława Piętowskiego /obecnie rektora Uniwersytetu Łódzkiego/. Program organizacji i nauczania opracował ekonomista Stefan Witkowski. „Memoriał w sprawie utworzenia Szkoły Głównej Ekonomicznej w Radomiu” został wydrukowany w 500 egz. i przedłożony Ministrowi Oświaty. Wysiłki organizatorów charakteryzuje wstęp do „Memoriału”.

„Dnia 12 maja rb. Miejska Rada Narodowa w Radomiu postanowiła zwrócić się do Obywatela Ministra Oświaty z wnioskiem o utworzenie w Radomiu Wyższej Szkoły Administracyjno-Spółdzielczej, prosząc jednocześnie o powierzenie Instytutowi Naukowo-Społecznemu w Radomiu prac przygotowawczych, związanych z organizacją tej uczelni. Wkrótce potem uchwały tej samej treści zostały powzięte przez niemal wszystkie Gminne Rady Narodowe na terenie powiatu radomskiego. Wreszcie miejscowe władze w Radomiu, stronnictwa polityczne, związki zawodowe i inne organizacje społeczne skierowały dnia 1 czerwca rb. do Obywatela Ministra Oświaty memoriał, w którym bliżej uzasadniono potrzebę i zadania Wyższej Szkoły Administracyjno-Spółdzielczej w Radomiu. Wymieniono organizacje społeczne występujące z wnioskiem o utworzenie tej uczelni prosiły również o powierzenie Instytutowi Naukowo-Społecznemu odnośnych prac przygotowawczych, a jednocześnie zwróciły się bezpośrednio do I.N.S. z prośbą o rozpoczęcie wstępnych prac do zorganizowania wyższej szkoły w Radomiu.

W wykonaniu tego mandatu miejscowego społeczeństwa Instytut Naukowo-Społeczny w Radomiu powołał Komisję, złożoną z przedstawicieli I.N.S., władz osób pracujących naukowo oraz reprezentów organizacji spółdzielczych, nauczycielstwa i kupiectwa. Podstawą obrad Komisji były dzyderaty społeczeństwa, wyrażone w wyżej wymienionym memoriale oraz w uchwałach Rad Narodowych, a domagające się utworzenia w Radomiu Wyższej Szkoły Administracyjno-Spółdzielczej. Po gruntownym rozpatrzeniu sprawy Komisja postanowiła przyjąć za podstawę swego projektu nazwę ale charakter studiów na projektowanej uczelni oraz niewątpliwie istniejące i wyrażone przez społeczeństwo zapotrzebowanie na określony typ fachowców o wyższych kwalifikacjach. Tymi pracownikami, których brak żywo się dzisiaj odczuwa, a których obecnie nie szkoli żadna uczelnia w Polsce, są przede wszystkim samorządowcy i spółdzielcy o wyższym przygotowaniu teoretycznym, a ponadto ekonomiści z nastawieniem społecznym. Z uwagi na wspólną tym wszystkim dziedzinom specjalizacji szeroką podbudowę ekonomiczno-socjologiczną, studia na projektowanej uczelni muszą mieć charakter głównie ekonomiczny, co postanowiono uwypuklić w nazwie uczelni. Drugim momentem, który ta nazwa powinna uwidocznic, jest charakter akademicki szkoły. Zgodnie z przyjętą w myśl obowiązujących przepisów w szkołach akademickich nomenklaturą, należy tu zastosować nazwę „Szkoła Główna”, a więc w pełnym brzmieniu „Szkoła Główna Ekonomiczna w Radomiu”.

Szkoła ta została pomyślana jako szkoła akademicka, jedno-wydziałowa, ze specjalizacją na trzecim roku studiów /V i VI semestr/ w kierunkach: spółdzielczym, samorządowym, ekonomiczno-handlowym i skarbowym. Ukończenie Szkoły, złożenie przepisowych egzaminów i pracy przyjętej przez Senat Szkoły, dawałoby tytuł magistra nauk ekonomicznych, który uprawniałby do ubiegania się o tytuł doktora nauk ekonomicznych.

Jednocześnie Komisja wyłoniła dwie Podkomisje: Organizacyjną i Biblioteczną. Zadaniem Podkomisji Organizacyjnej jest nawiązanie kontaktów z profesorami wyższych uczelni, którzyby weszli w skład grona pedagogicznego S.G.S. W chwili obecnej kontakty te zostały już nawiązane.

Zadaniem Podkomisji Bibliotecznej jest stworzenie biblioteki Szkoły w oparciu o poważne, bo kilkadziesiąt tysięcy tomów liczące księgozbiory im. S. Hempla i Biblioteki Miejskiej w Radomiu. W porozumieniu z odnośnymi władzami opracowuje się już plan przekazania tych bibliotek dla Szkoły, książek o treści ekonomicznej i socjologicznej. Prócz tego przewiduje się uzupełnienie biblioteki przez dary osób zamieszkałych w Radomiu, a posiadających znaczne księgozbiory dzieł naukowych z odnośnych dziedzin. W ogólnej ilości książek tą drogą otrzymane wystarczą na zapoczątkowanie biblioteki naukowej Szkoły.

Obok biblioteki niemniej ważną kwestią techniczną, jaka wysuwa się przy wstępnych pracach organizacyjnych, jest sprawa lokalu Szkoły. Zarząd Miejski w Radomiu przewidział już gmachy przeznaczone na pomieszczenia Szkoły, profesorów i studentów. W pierwszym rzędzie wchodzi tu w grę wniesiony przez Niemców ogromny, reprezentacyjny gmach urzędu „dystryktu”, którego dwa pietra w jednym skrzydle stoją wolne. Starosta Powiatowy wyraził już zgodę na oddanie do dyspozycji Szkoły wolnych pomieszczeń w tym budynku w ogólnej ilości 11 sal i 12 pokoi o łącznej powierzchni 590 m².

W dniu 1 maja 1945 r. I.N.S. uruchomił dla robotników w Radomiu Uniwersytet Powszechny im. Stefana Żeromskiego. We własnym zakresie opracowano systematyczny dwuletni kurs i zaangażowano wybitnych miejscowych specjalistów. W dniu 9.9.1945 r. Uniwersytet Powszechny został przejęty przez Wojewódzki Oddział TUR w Radomiu. Uniwersytet ten /przemianowany później na Szkołę Pracy Społecznej z prawem wydawania świadectw dojrzałości/, umożliwił w czasie kilku lat swego istnienia wielu ludziom, których ustrój kapitalistyczny lub okres okupacji pozbawił dobrodziejstwa oświaty, uzyskanie średniego lub nawet wyższego wykształcenia. Ludzie ci dzisiaj zajmują odpowiedzialne stanowiska w życiu politycznym i społecznym.

Sekcja Wiejska

Sekcja ta opracowała na podstawie nadesłanych 120 ankiet wykaz szkół, wyrządzonych przez okupanta szkolnictwu powszechnemu na terenie pow. radomskiego. Sekcja ogłosiła konkurs na sztukę teatralną dla amatorskich zespołów ludowych, na który nadesłano 32 sztuki. Sekcja prowadziła /wspólnie ze Związkiem Samopomocy Chłopskiej/ kursy kierowników świetlic wiejskich. Rozprowadziła ona wiele wydawnictw i podręczników fachowych dla szkół rolniczych.

Współpraca z Powiatową Radą Narodową w organizacji i prowadzeniu tych szkół. Nawiązała kontakty z ludźmi pracującymi naukowo na terenie woj. kieleckiego. Organizowała w świetlicach wiejskich widowiska dla dzieci i młodzieży wiejskiej.

Sekcja Widowiskowa

W pierwszych miesiącach po wyzwoleniu Instytut ogniskował prawie całą akcję kulturalną, nadawał ton życiu kulturalnemu miasta. Niejednokrotnie były takie dni i tygodnie, że prawie wszystkie afisze rozklejane na mieście zawiadamiające o imprezach kulturalnych, były firmowane przez Instytut Naukowo-Społeczny. Również prawie wszystkie projekty z dziedziny kultury i oświaty np. uruchomienie nowych szkół, otwarcie teatru, uruchomienie teatru amatorskiego, reaktywowanie muzeum regionalnego, ustalenie repertuaru dla świetlic i teatrów ludowych itp. były konsultowane najpierw z Instytutem, który udzielał pomocy i poparcia danemu przedsięwzięciu.

Instytut wobec braku zorganizowanej administracji w dziedzinie kultury, czuwał również nad poziomem artystycznym imprez i występów artystycznych.

Z ważniejszych działalności imprezowo-widowiskowych Instytutu należy wymienić:

Wieczory autorskie: młodych poetów Radomia - St. Skoniecznego, A. Nowickiego, Z. Machnikowskiego, J. Jaśkiewicza i innych /14.4.45 r./, J. Parandowskiego - fragment powieści „Koniec stulecia” i „Powrót do życia” /16.9.45 r./, J.B. Ozoga - utwory poetyckie i eseje o autentyzmie /6.10.45 r./, Juliana Przybosia i Jerzego Andrzejewskiego /wspólnie/ - /25.11.45 r./.

Koncerty: dwa koncerty recytatorskie K. Rychterówny dla dzieci pod tytułem „Cudowne bajki” /3.6.45 r./, koncert E. Umińskiej i A. Tarskiej /8.9.45/, Trio Wilkomirskich /21.10.45 r./, A. Szlepińskiej i Z. Drzewieckiego /2.12.45 r./.

Widowiska dla dzieci: Teatr Kukielkowy wystawił „O dzielnym szewczyku” M. Kownackiej /19 przedstawień/, A. Szczęsnej-Broniekowej - „O pracowitym Wojciechu” /22 przedstawienia/, w przygotowaniu M. Kownackiej - „Cztery mile za piec”. Sekcja ta prowadziła dla dzieci i młodzieży stałe kino „Baj” z odpowiednim programem wąskotaśmowym filmów rozrywkowych i popularno-naukowych.

Specjalnie należy podkreślić rolę Instytutu w uaktywnieniu sił miejscowych. Wiele programów akademii, koncertów, widowisk, wieczorów autorskich i świetlicowych, wieczorów pieśni było realizowanych przez utalentowanych wykonawców z Radomia, zgrupowanych wokół Instytutu. Wielu młodym talentom stworzono warunki dla publicznego ujawnienia się np. śpiewacze Marii Foktyn i Annie Jakaczyńskiej. Pierwsze występy publiczne mieli tu również poeci J.B. Ozóg, St. Skoneczny, Kamiński, Machnikowski, malarze Wajda, recytacje: Gronkowski, Tranda i wielu innych.

We wrześniu 1945 r. nastąpiło ograniczenie samodzielności prac Instytutu, który związał swą działalność z Towarzystwem Uniwersytetów Robotniczych.

Z chwilą fuzji Instytutu Naukowo-Społecznego z Towarzystwem Uniwersytetu Robotniczego, co nastąpiło 9 września 1945 r. wszyscy członkowie - założyciele I.N.S. weszli w skład Zarządu Wojewódzkiego T.U.R. wnosząc do tej nowej instytucji rozmach, poziom i zdobyte doświadczenie. Wojewódzki Oddział T.U.R. w Radomiu był kilkakrotnie wyróżniany w audycjach radiowych m. in. za prowadzone zespoły artystyczne, za powołanie do życia w krótkim czasie na terenie woj. kieleckiego kilkunastu uniwersytetów robotniczych i uniwersytetów niedzielnych m. in. w Kielcach, Częstochowie, Jędrzejowie, Starachowicach, Skarżysku.

Poza tym Instytut odegrał dużą rolę pośrednią, rolę jakby katalizatora. Przez swoją ożywioną i różnorodną działalność, przez rozstrzygnięcie szerokich planów rozwoju życia kulturalnego miasta pobudzał innych ludzi, inne instytucje i organizacje do twórczej pracy, a więc powstania w tym czasie Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych, Komitetu Odbudowy Teatru, Świetlicy Związku Pracowników Spółdzielczych, Instytutu Muzycznego.

Działalność Instytutu została przerwana w związku z likwidacją w skali ogólnokrajowej Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego. Rozproszyli się ludzie związani z tą instytucją, większość z nich została powołana do szerszej działalności na mniej lub więcej eksponowane stanowiska w skali wojewódzkiej lub ogólnokrajowej.

Uzupełnieniem informacji o działalności Instytutu Naukowo-Społecznego w Radomiu są wyjątki z niektórych artykułów prasowych, które oceniały aktualną działalność Instytutu. Spośród 208 notatek o Instytucji, jakie ukazały się w prasie lokalnej i ogólnokrajowej w czasie od 27.II.1945 r. do 9.IX.1945 r. tj. w pierwszych miesiącach po wyzwoleniu z okupacji hitlerowskiej a jednocześnie w okresie najbardziej twórczej działalności I.N.S., wybrano jedynie 6, z czego tylko 1 z miejscowego dziennika, a 5 - z prasy ogólnokrajowej.

1/ „Rzeczpospolita” z dnia 18.6.45 r. dłuższa notatka pt.: „I.N.S. w Radomiu” - „Dzięki inicjatywie uświadomionych i istotnie demokratycznych kół społeczeństwa powstał w Radomiu bezpośrednio po wyzwoleniu miasta od okupanta I.N.S. Mimo trudnych początkowo warunków Instytut rozwinął się nadspodziewanie dobrze, rozszerzając stopniowo zakres swej działalności i wciągając coraz to nowe jednostki do pracy nad realizacją swych zadań.... Na jego terenie zeszły się przedstawiciele wszystkich stronnictw i ugrupowań politycznych, wszystkich organizacji młodzieżowych, reprezentanci miasta i wsi....

- 2/ „Dziennik Polski” - Kraków z 13.7.45 r. „Radom buduje nowe życie”. „Pierwsza i jedyna w swoim rodzaju instytucja w Polsce Odrodzonej jest powstały w Radomiu Instytut Naukowo-Społeczny pod dyr. ob. Henryka Paluszyńskiego. Instytut jest żywym pomnikiem walki czynnej o Polskę szczęśliwą i demokratyczną. Założony w lutym, w ciągu 3-ich miesięcy zdołał wykazać rozległą i na wysokim poziomie postawioną działalność społeczno-oświatową”. Po wyliczeniu szeregu dokonanych prac kończy autor artykułu /Pd/: „Naprawdę nie ma dziedziny, której by Instytut nie wykazywał niezwykłej energii i pracy. Akademie, wieczory pieśni żołnierskich, teatr kukiełek dla dzieci, koncerty recytatorskie ob. K. Rychterówny, poranki autorskie i wreszcie wykłady prof. T. Kotarbińskiego, E. Galeckiej, dr E. Czyżewskiego, odczyty w językach obojczych - angielskim, francuskim i rosyjskim. Wydawnictwa poetów przebywających w Radomiu, to wszystko jest dziełem miejscowego I.N.S.
- 3/ „Przekrój” - Kraków dnia 4.8.45 r. w dziale - „Do i od redakcji” - „I.N.S. w Radomiu” pisze: „Działalność I.N.S. na terenie Radomia nad wyraz bogata i wartościowa, może spotkać się ze słowami uznania”.
- 4/ „Głos Ludu” z dnia 14.8.45 r. w artykule pt. „Chlubna karta I.N.S. - T.U.R. w Radomiu” - autor /Piw/ „Nazwisko mgr Paluszyńskiego, jak i nazwiska jego współpracowników należą w tym miejscu podkreślić celowo, albowiem praca społeczna na odcinku oświaty i kultury dla dorosłych podjęta przez społeczeństwo radomskie stanęła na bardzo wysokim poziomie”.
..... „Mniejsza o to, kto powinien był zrobić, czy zainicjować to, co zostało w Radomiu dokonane, - zasługa należy do tych, którzy zrobili”
..... „Instytut Naukowo-Społeczny w Radomiu rozwiązał pozytywnie zagadnienie oświaty pozaszkolnej dla dorosłych, stając się poważną zdobyczą demokracji na tym odcinku życia społecznego”.
..... „Po doświadczeniach radomskich, wolańnięcie tamtejszej grupy społeczników do pracy nad oświatą dla dorosłych w skali ogólnokrajowej mogłoby przypuszczalnie dać pozytywne rezultaty”.
- 5/ „Głos Ludu” z 9.9.45 r. - redaktor Bobińska-Wolska w pełnym temperamencie artykule pt. „Teraz właśnie czas, czas najwyższy na szeroką pracę oświatową” między innymi pisze: „Często zdarza się słyszeć to lub inne „usprawiedliwienie” bezruchu w pracy oświatowej. Lecz oto przykład: Radom. Trzech, czterech entuzjastów, gorących miłośników oświaty robotniczej, nie czekali, aż „masy” przyjdą do nich, a szli sami na zakłady, przedsiębiorstwa z odczytami, imprezami, z uniwersytetem robotniczym, budząc zainteresowanie, waloząc z obojętnością i słuchaczy im nie zabrakło. Tych kilku ludzi dobrej woli stworzyło w Radomiu /przecież nie w Warszawie, nie w Łodzi, nie w Krakowie/ uniwersytet robotniczy, liceum administracyjne, szkołę przysposobienia spółdzielczego, kursy sztuki żywego słowa, kursy księgowości.
Zorganizowano wiele przeróżnych odczytów /w tej liczbie odczyty sowieckiego profesora o budownictwie socjalistycznym, działacza francuskiego o polskiej emigracji we Francji/, szereg widowisk, koncertów, teatr kukiełek, stworzyli sekcje naukowe,

- które zbierają materiały z okresu okupacji itd., itd.
Można byłoby zarzucić radomskim oświatowcom obfitość pomysłów i popuszczanie wodzy własnej fantazji, można byłoby powiedzieć że zamiast wykładów „Kair w przeszłości i teraźniejszości” i „Buddyzm jako religia i filozofia” /3 odczyty/, można było wysunąć jakieś zagadnienia bliższe obywatelom polskiego Radomia żyjącym w XX wieku. Lecz bądźmy skromni, uczmy się śmiałej inicjatywy i energii w budowaniu ludowej oświaty od radomskich turowców”.
- 6/ „Dziennik Powszechny” z dnia 9.9.1945 r. wyjątek z artykułu pt. „I.N.S. - T.U.R.”, w którym autor zestawia bilans dorobku I.N.S. w związku z fuzją tej instytucji z T.U.R.-em i mającym się odbyć w tym dniu uroczystym otwarciem Wojewódzkiego Oddziału TUR w Radomiu” w związku z decyzją Zarządu Głównego TUR utworzenia w Radomiu Zarządu dla obszaru województwa kieleckiego - stanowi ono pasowanie Radomia na stolicę intelektualną i kulturalną województwa. Że tak się właściwie stało - walną zasługę w tym posiada I.N.S.”
- W pozostałych 202 notatkach prasowych dominują tego rodzaju stwierdzenia: „Za inicjatywę powyższą należy się Instytutowi Naukowo-Społecznemu w Radomiu szczere uznanie”, „Instytut w tych poczynaniach jest bezpośrednio wyrazicielem opinii społeczeństwa radomskiego”, „To też z uznaniem należy powitać inicjatywę I.N.S., który uczynił próbę zapełnienia tej luki w świecie przeżyć dziecięcych”, „Uczestnicy „Wieczornicy” nie szczędzili słów uznania za dotychczasową pracę zachęcając do dalszej”, „Inicjatywę w kształcaniu i szkoleniu personelu spółdzielczego podjął pręży i żywotny I.N.S.”.

MARIA WIECIŃSKA

KRONIKA KULTURALNA

(1966 r.)

Badania archeologiczne i ochrona zabytków

Lata 1965 i 1966 obejmowały ostatni okres obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego. Znaczna część działalności w zakresie kultury związana była z tą akcją. Wiele poczyniło miało szerszy charakter, wchodząc w zakres badań nad początkiem Państwa Polskiego. Do prac o charakterze naukowo-badawczym należą:

- dokumentacja badań archeologicznych na grodzisku Piotrówka i podgrodziu w Radomiu,
- badania archeologiczne - architektoniczne obiektu kościoła św. Wacława na Starym Mieście,
- badania omentarzyska wczesnośredniowiecznego przy ul. Przechodniej,
- badania architektoniczno-archeologiczne murów obronnych miasta,
- badania naukowe nad układem przestrzennym miasta Radomia.

Badania nad grodziskiem i podgrodziem w dolinie rzeki Mlecznej prowadziła ekspedycja archeologiczna Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk, którą kierowała mgr Ewa Kierzkowska.

Osiągnięcia tych badań ogromne, czasami wręcz rewelacyjne. W dolinie rzeki Mlecznej nad samą rzeką Mleczną odkryto dobrze zachowane fragmenty osady, sięgające swym początkiem VIII wieku i o ciągłości do XIII wieku. Jest to jedna z najstarszych odkrytych osad na pograniczu Mazowsza i Małopolski.

Zainwentaryzowano fragmenty zabudowań mieszkalnych i gospodarczych, drogę z bali na przeprawie przez rzekę Mleczną oraz znaczną ilość odłamków naczyń glinianych, narsędzi, kości zwierzęcych, nasion zbóż i owoców, co ma wielkie znaczenie dla porównania warunków życia ludzi ówczesnych.

Praca nad tym stanowiskiem archeologicznym jest nadal kontynuowana i potrwa jeszcze kilka lat. W 1967 r. należy się spodziewać pierwszej publikacji o tym stanowisku.

W 1965 r. został przejęty przez Muzeum Regionalne i IHRM PAN obiekt b. kościoła św. Wacława na Starym Mieście. Opróżnienie budynku przez szpital i przekazanie IHRM PAN pozwoliło na rozpoczęcie w nim badań archeologiczno-architektonicznych. Przekopano część byłego prezbiterium, w którym odkryto kryptę XVI-XVII w.

Przy wykorzystaniu środków Konserwatora Wojewódzkiego dokonano zbitcia tynków, co pozwoliło odsłonić dawny układ architektoniczny i watek murów.

Z dotychczasowych danych wynika, że kościół rozbudowy był co najmniej w dwóch etapach, przy czym część od strony prezbiterium jest częścią starszą. Prace te kontynuowane będą w latach następnych.

Załącznik:

Sprawozdanie z badań archeologicznych, prowadzonych w Radomiu na Stan. 3 w roku 1966 / w miesiącach: lipiec-grudzień/
mgr Ewy Kierzkowskiej

W roku 1966 badaniami archeologicznymi objęto wnętrze byłego kościoła pod wezwaniem św. Wacława oraz jego najbliższe otoczenie. Prace prowadzono w 5-ciu wykopach o łącznej powierzchni 50 m². Wykopy Nr 3, 4, 5 założono we wschodniej części budynku, którego wnętrze w chwili obecnej podzielone jest na kilka pomieszczeń szeregiem ścian działowych wybudowanych w wieku XIX i później. W trakcie badań stwierdzono, że wykopy fundamentowe wykonane pod te mury zniszczyły w znacznym stopniu wcześniejsze obiekty stałe oraz zakłóciły stratyografię warstw kulturowych.

W omawianych wykopach wydzielono trzy następujące warstwy:

Warstwa I grubości 30 cm - nowożytna, konstrukcyjnie związana z XIX-wieczną i późniejszą przebudową kościoła. W skład jej wchodzi drewniana podłoga ułożona na asfalcie, podsypanym 20 cm warstwą gruzu.

Warstwa II o miąższości 60 cm. Stanowiła ją brunatna ziemia z dużą domieszką piasku, w której licznie występowały luźno leżące kości ludzkie. Z zabytków ruchomych na uwagę zasługują dwie monety z XVII wieku /boratynki/ oraz osobne gwoździe żelazne. Z obiektów stałych odsłonięto: 1/ 11 pochówków szkieletowych, z czego 7 w trumnach drewnianych. Na wisku jednej z nich namalowany był oszarną farbą krzyż maltański, a w jej wnętrzu, przy szkielecie znaleziono monetkę z XVII w. /boratynka/; 2/ dwa fragmenty krypt mурowanych z cegły palcówki /w wykopie 3, 4, 5/; 3/ odcinki kamiennych fundamentów południowej i północnej ściany kościoła /w wykopie nr 3 i 5/ oraz część fundamentów nie istniejącej zachodniej ściany szczytowej XIII-wiecznego kościoła, zniszczonej podczas jego przebudowy w XV w. /w wykopie nr 5/; 4/ podmurówkę kamienno-ceglaną pod okna /wykop 4/; 5/ fragment podłogi kościelnej ułożonej z cegły palcówki /w wykopie nr 5/.

Warstwa III - żółty piasek ceglany z wykopami grobowymi, zalegającymi poniżej stopy fundamentowej kościoła. Odsłonięto tu 4 pochówki szkieletowe, wśród nich - jeden kobiecy z płodem. Wykop nr 6 - założony przy zewnętrznej wschodniej ścianie kościoła. Wydzielono w nim dwie zasadnicze warstwy: warstwę I o miąższości 0,25 m stanowiącą ciemno-brunatną ziemię z dużą zawartością gruzu ceglano-ceglanego i sypawą.

Warstwę II grubości od 1,10 do 1,80 stanowiła ciemno brunatna ziemia z grudkami gliny. Warstwa ta jest silnie pomieszana na skutek prowadzenia na tym obszarze różnego rodzaju prac ziemnych, głównie w czasach nowożytnych. Z zabytków ruchomych znaleziono kilka fragmentów ceramiki średniowiecznej i wczesnośredniowiecznej oraz dużą ilość, szczególnie w górnej partii warstwy, luźno leżących kości ludzkich. Na głębokości 1,60-1,80 m odsłonięto trzy pochówki szkieletowe /szkielety nr 16, 17, 20/, usytuowane głowami na zachód. Przy szkieletach nie stwierdzono wyposażenia. W wykopie tym odsłonięto również fragment fundamentu kościoła, oraz fundamenty dwóch przypór. Wysokość fundamentu wynosiła 1,50 m a przypory 1,0 m.

Wykop nr 7 - usytuowany był przy zewnętrznej, południowej ścianie kościoła, w miejscu styku starszych i młodszych jego murów.

Warstwę I stanowiła brunatna ziemia z domieszką gruzu ceglanego.

Warstwę II o przeciętnej miąższości 0,90 m stanowiła ciemnobrunatna ziemia z dużą domieszką drobnych wkładek gliny. W południowo-zachodnim rogu wykopu natrafiono na nowożytny wykop kanalizacyjny głębokości 1,30 m. Wypełnisko jego stanowiła ciemno-brunatna ziemia z domieszką gliny, gruzu ceglanego i kamieni. W górnej partii warstwy II, obok kilku fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej i średniowiecznej, znaleziono dużą ilość luźno leżących kości ludzkich. W południowej połowie wykopu, na głębokości od 0,85 do 1,20 m, odsłonięto fragmenty 7 pochówków szkieletowych, usytuowanych głowami na zachód./numery szkieletów: 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25/. Przy szkielecie nr 19 z lewej strony, między żebrami znaleziono półgrosz Aleksandra Jagiellończyka bity w pierwszych latach XVI w. Przy szkielecie nr 23 odsłonięto 238 paciorków szklanych ułożonych wokół szyi /147 drobnych paciorków czarnych, 75 drobnych niebieskich i 16 większych, dmuchanych białych/. Przy pozostałych szkieletach nie stwierdzono wyposażenia.

W północnym profilu wykopu odsłonięto odosłonek zewnętrzny go lica XII i XV-wiecznych fundamentów kamiennych kościoła. Fundamenty wykopane były w ziemię do głębokości 0,80 m.

Tegoroczne badania archeologiczne przy b. kościele pod wezwaniem św. Wacława wyjaśniły wiele niejasności związanych z budową kościoła, a szczególnie dopomogły w potwierdzeniu hipotezy o jego dwóch fazach budowy /wschodnia część starsza - koniec XIII wieku, zachodnia młodsza - połowa XV wieku/. Ponadto dostarczyły materiału do badań nad wcześniejszą i późniejszą historią kościoła, o której źródła pisane niewiele mówią.

W 1966 r. przez Radomskie Towarzystwo Naukowe oraz przy pomocy finansowej radomskich zakładów pracy obiekt wewnątrz został częściowo adaptowany na cele wystawowe.

Została tu zorganizowana bardzo interesująca wystawa p.t. „Tysiąc lat rozwoju przestrzennego Radomia” w oparciu o scenariusz opracowany przez doc. dr Wojciecha Kalinowskiego.

Wystawę tę zwiedziły prawie wszystkie szkoły radomskie. Gościła ona również wycieczkę Zjazdu Międzynarodowego Archeologów, którzy wyrazili się bardzo pochlebnie o ekspozycji tej wystawy.

Pozostałe pomieszczenia b. kościoła św. Wacława przeznaczone są na magazyny zbiorów archeologicznych i pracownię naukowe Stacji Archeologicznej Polskiej Akademii Nauk.

W 1966 r., w związku z budową internatu Szkoły Elektrotechnicznej przy ul. Przechodniej, zaistniała konieczność przebadania znajdującego się tu omentarzyska. O omentarzysku tym wiadano już wcześniej, roboty budowlane mogły jednak zniszczyć je bezpowrotnie. W tych warunkach Muzeum Regionalne zorganizowało ekipę archeologiczną pod kierunkiem archeologa mgr Wojciecha Twardowskiego. Wyniki badań były znów bardzo owocne. Znaleziono ponad 20 grobów z X- XI wieku, bardzo bogato wyposażonych. Odkryto również kilka wykopów chat.

Badania archeologiczne na tym omentarzysku mają duże znaczenie dla powiększenia nowych informacji o wczesnym rozwoju osadnictwa na terenie miasta Radomia.

Poważnym i pionierskim przedsięwzięciem było zapoczątkowanie badań architektoniczno-archeologicznych murów obronnych miasta Radomia przez Radomskie Towarzystwo Naukowe. Srodki na te cele zostały zapewnione przez Prezydium Miejskiej Rady Narodowej - Wydział Kultury i Konserwatora Wojewódzkiego. Badaniami objęto fragment muru dawnego Kolegium Pijarów, obecnie Liceum im. dr Tytusa Chałubińskiego od ul. Wałowej na przestrzeni około 80 m.

Kierownictwo prac naukowo-badawczych zostało powierzone adiuktowi Politechniki Warszawskiej - dr Andrzejowi Gruszeckiemu, który dobrał sobie do współpracy odpowiednią ekipę z pracowników Politechniki Warszawskiej. Dokonano badań archeologicznych od murów obronnych do fosy, obniżono nasypy przy murach do poziomu pierwotnego. Po zbiciu tynków wyłonił się na tym fragmencie murów oryginalny watek murów z XIV w., z kamienia polnego i cegły z oryginalnymi blankami na murach i baszcie. Odkryto również fragmenty przedbramia. Obecnie prowadzone nadal prace inwentaryzacyjne, określał poziom wysokości murów jak również inne detale architektoniczne. Celem akcji będzie wykonanie dokumentacji konserwatorskiej dla przeprowadzenia remontu i rekonstrukcji murów. Spodziewać się należy, że koszt tych robót pokryty zostanie przez Konserwatora Wojewódzkiego w ramach remontów kapitalnych Liceum Chałubińskiego. Zrekonstruowanie fragmentu murów kazimierzowskich będzie stanowiło dużą atrakcję turystyczną.

Należy mocno podkreślić wielkie osiągnięcia Radomia w zakresie badań układu przestrzennego. Nad zagadnieniem tym od wielu lat pracują doc. dr Wojciech Kalinowski i dr Stefan Witkowski.

W 1967 r. ukazały się na ten temat publikacje w Arkadach oraz w Kwartalniku Historii Kultury Materialnej. Radomskie Towarzystwo Naukowe przystąpiło również do opracowania książki pt. „Urbanistyka i Architektura Radomia”.

Na szczególną uwagę zasługuje rozwijająca się działalność Klubu Miłośników Radomia przy P.T.T.K. prowadzonego przez Tadeusza Michała Osińskiego, Henryka Sznuro i mgr Stefana Rosińskiego.

Działalność opiekunów społecznych przyniosła poważne osiągnięcia.

I. Działalność opiekunów i członków Komisji:

- 1/ Opiekun społeczny Władysław Michalski zawiadomił o znaleziskach archeologicznych w Bąkowcu pow. Kozienice. Cenna ta informacja posłużyła do dalszych badań archeologicznych. Stwierdzono w okolicach Bąkowca kilka cmentarzyk i osad kultury łużyckiej. Poinformował o mogiłach związanych z ruchem oporu i o niezabezpieczonych niewypałach.
- 2/ Komisja interweniowała w sprawie niszczonej rogatki warszawskiej, doprowadzając do wstrzymania robót przez Wydział Gospodarki Komunalnej.
- 3/ W sprawie niszczenia obiektów budowlanych, drewnianych w Klwatce i podejmowanych przez miejscową ludność remontach. Komisja badała sprawę na miejscu, zawiadamiając o tym Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
- 4/ Komisja okazała pomoc organizacyjną dla licznej ekipy studentów w czasie archeologicznych badań zwiadowczych prowadzonych przez ekipę kilkanaście dni.
- 5/ Członkowie Komisji dokonali inspekcji stanowiska archeologicznego w Wyśmierzycach /Tatarska Górka/.
- 6/ Opiekunowie społeczni zabytków architektury, oprócz czynności dozoru, otrzymali zadanie zbierania wszelkich wiadomości historycznych o przydzielonych obiektach.

II. Rozwój siatki opiekunów społecznych

- 1/ Pozyskano czterech nowych opiekunów społecznych dla zabytków w Radomiu i dwóch dla stanowisk archeologicznych w terenie.
- 2/ Oddzielnym zagadnieniem jest pozyskanie zbiorowych opiekunów spośród młodzieży szkolnej, harcerskiej itp. Grupa PTA przy Liceum im. Chałubińskiego obejmuje opiekę grodziska i osady na Piotrówce, a szereg harcerski „Starówka” inne relikty Starego Miasta. Oprócz korzyści konserwatorskich pozyskanie opiekunów młodzieżowych ma niewątpliwie znaczenie wychowawcze.

III. Uzupełnienie inwentarza zabytków:

- 1/ Złożono meldunki do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o nowych obiektach nie notowanych w spisie zabytków: figurze zabytkowej w Bąkowcu pow. Kozienice i mogile powstańców poległych w bitwie pod Lipą.

IV. Współdziałanie z instytucjami i organizacjami:

- 1/ W ramach współdziałania z instytucjami i organizacjami, szczególnie ożywiony kontakt utrzymuje Muzeum Radomskie:
 - a/ podjęto z inicjatywy Muzeum wspólne przeprowadzenie ankiety na temat zabytków archeologicznych. Ankieta została rozesłana przez Inspektorat Oświaty Prez. M.R.N. do wszystkich szkół w powiecie. Komisja umożliwiła powołanie ankiet przy pomocy Radomskiego Towarzystwa Naukowego.

Uzyskano kilka wiadomości o stanowiskach archeologicznych oraz zgłoszenie kilkunastu kandydatów zainteresowanych opieką nad zabytkami kultury.

- 2/ Etnograficzne badania Muzeum przysporzyły także kilku informacji. Pozyskano wiele, zanikających już na wsiach, sprzętów kultury ludowej.
- 3/ Członkowie Komisji współdziałają z ekipą wykopaliskową PAN. W opracowaniu jest historia kościoła św. Wacława /H. Sznuro/.

V. Popularyzacja

Hasło ochrony zabytków w swej pracy oświatowej podjęło Muzeum w Radomiu. Zorganizowano trzy wystawy oświatowe i jeden odczyt o tematach ochrony zabytków archeologicznych i etnograficznych. Muzeum posiada obecnie planszę pod hasłem: „Chrońmy zabytki archeologiczne przed zniszczeniem” - która wraz z kilkoma zabytkami spełnia rolę wystawy oświatowej w terenie.

Ożywioną działalność rozpoczyna prowadzić Oddział Polskiego Towarzystwa Archeologicznego, szczególnie w zakresie numizmatyki. W 1966 r. przy pomocy Radomskiego Towarzystwa Naukowego została zorganizowana wystawa numizmatyczna kolekcji członków Towarzystwa. A oto wyjątki ze wstępu do katalogu wystawy numizmatycznej:

„Wojna, która przeszła przez kraj wykruszyła ludzi, poczyniła spustoszenia w zbiorach numizmatycznych. Renesans zainteresowań numizmatycznych w kraju przypada na lata pięćdziesiąte, w Radomiu nieco później. Wystawa kolekcji Władysława Pawłowskiego, eksponowana w 1961 r. w Młodzieżowym Domu Kultury zwiastowała przebudzenie się ruchu kolekcjonerskiego w naszym mieście. Duże zainteresowanie społeczeństwa dziejami pieniądza pozwoliło na zorganizowanie drugiej ekspozycji w salach Muzeum Regionalnego jeszcze w tym samym roku. W dniu 25 kwietnia z inicjatywy S. Hańskiego, N. Kosińskiego, Fr. Majewskiego, W. Pawłowskiego i A. Rożka związane zostało Koło Numizmatyczne, które 17 grudnia roku następnego przekształcone zostało w Oddział Radomski Polskiego Towarzystwa Archeologicznego. Prezesem został Wł. Pawłowski. Praca została rozwinięta w dwóch sekcjach: numizmatycznej, kierowanej przez Napoleona Kosińskiego i archeologicznej, kierowanej przez mgr Wojciecha Twardowskiego. Od tego momentu datuje się stały wzrost zainteresowań numizmatyką i kolekcjonerstwem. Rosną szeregi członków /około 40 zrzeszonych z Radomia, Skarżyska Kamiennej, Starachowic i innych miejscowości/. Jednym z ważkich zadań stojących przed sekcją numizmatyczną jest szerzenie w społeczeństwie Ziemi Radomskiej wiedzy z zakresu numizmatyki, jej znaczenia dla odtwarzania całości procesu historycznego, a także pobudzenie świadomości o konieczności ochrony relikwii przeszłości, jakimi są przecież znaki pieniężne i medale. Takie zadanie spełnia wystawa zamykający cykl imprez naukowo-oświatowych, zorganizowanych w Radomiu dla uczczenia tysiąclecia dziejów naszego narodu”.

Wystawa miała układ chronologiczny i obejmowała rozwój pieniądza polskiego począwszy od wieku X do ostatnich emisji w PRL. Pokazano również niektóre monety i medale państw obcych

mających związek z historią Polski. Całość ujęta została w działy uszeregowane w dziesięciu gablotach.

Dni oświaty, książki i prasy

Założeniami „Dni oświaty, książki i prasy” w 1966 r. było pogłębienie patriotycznej świadomości społeczeństwa, upowszechnienie postępowych, rewolucyjnych i patriotycznych tradycji, popularyzowanie naszego wkładu na przestrzeni tysiącletnich Państwa Polskiego do ogólnoludzkiej skarbnicy kultury i nauki, a także obalenie mitów i fałszów historycznych.

Obchody „Dni” w Radomiu zainaugurowane zostają otwarciem wystawy Miejskiej Biblioteki Publicznej w filii na osiedlu XV-Lecia pt. „Z książką przez Tysiąclecie”, którą do dnia 25 maja br. zwiedziło 3.500 osób /w tym 69 wycieczek szkolnych/, oraz pochodem młodzieży w strojach historycznych, w którym wzięły udział wszystkie szkoły ogólnokształcące, zawodowe i podstawowe oraz uczelnia radomska - Studium Nauczycielskie, a także i przedszkola. W pochodzie niesiono transparenty z hasłami i ilustracje książek oraz inscenizowano postacie historyczne.

W czasie „Dni oświaty, książki i prasy” odbyło się wiele koncertów zespołów artystycznych o charakterze kameralnym i publicznym w Domach Kultury i Klubach. W dniu 3 maja w salach Muzeum, Danuta Szlubowska i Bohdan Czechak dali koncert poezji i muzyki, który zgromadził pełną salę słuchaczy. Szkoły Muzyczne, Ognisko Baletowe i Technikum Przemysłu Skórzanego w 2-godzinny koncert w sali koncertowej w dniu 8 maja prezentowały się publiczności radomskiej. Odbyły się też przeglądy zespołów artystycznych w Klubie „Radoskór”, R.W.P. i Zakładów Metalowych. W dniu 9 maja uroczystość obchodzono jubileusz 20-lecia orkiestry Radomskiej Wytwórni Papierobów. 10, 11 i 12 maja gościnnie występował w sali „Radoskór”-u teatr z Częstochowy ze sztuką „Ogniem i mieczem” wg. H. Sienkiewicza. Rocznicę urodzin H. Sienkiewicza poświęcony był odczyt prof. dr Janiny Kulczyckiej-Saloni w dniu 12 maja w Muzeum, który zgromadził 300 słuchaczy /dorosłych/. W dyskusji wzięło udział 38 osób. Dużym przeżyciem był koncert gościnny Włociańskiej Orkiestry Namysłowskiego. Spotkanie literackie zorganizowane zostały: w Klubie Z.Z.K. - z Marią Kownacką, w Miejskiej Bibliotece Publicznej z Marianem Bielickim, w Domu Kultury Zakładów Metalowych z red. red. Henrykiem Zdanowiczem, Julianem Grodzieńskim, w Klubie „Radoskór” z miejscowymi dziennikarzami, w Klubie literackim poświęcono dwa wieczory literackie ludziom piszącym o Radomiu, których utwory czytali studenci Studium Nauczycielskiego. Ponadto urządzono w ramach „Obchodów dnia zwycięstwa” spotkanie z ppk. Henrykiem Korczyńskim i kpt. Mikołajem Troickim - bohaterami walk o Berlin. W spotkaniach tych wzięło udział 3.500 osób. W „Błyskawicy” zorganizowano spotkanie z dr. Stefanem Matuszewskim z Uniwersytetu Warszawskiego, który wygłosił odczyt pt. „Polskie Milenium”.

Na zakończenie obchodów - 15 maja, Teatr Studium Nauczycielskiego wystawił widowisko staropolskie „Tragedia o Soyrylusie Polskim”, a księgarnia „Domu Książki” urządziły kier-

masz książki, płyt z nowymi nagraniami, obrazów i reprodukcji wybitnych artystów malarzy.

Przez cały okres trwania „Dni oświaty, książki i prasy” - „Ruch” prowadził stoiska ze sprzedażą nowości wydawniczych i organizował loterie książkowe.

Należy podkreślić duże zaangażowanie w pracy wszystkich działaczy kultury - dla uoczenia ich trudów organizowane są od 4-ech lat Dni Działacza Kultury. I w naszym mieście dzień ten uczono uroczystymi spotkaniami bibliotekarzy, pracowników Muzeum, szkolnictwa artystycznego, kin, działaczami kultury *Um. Zaw.*, a nawet zabawami dla aktywu.

W wojewódzkiej uroczystości „Dni Działacza Kultury” w Busku Zdroju wzięła udział 10-osobowa delegacja z Radomia. Na uroczystości tej odznaczeni zostali: dr Stefan Witkowski - „Zasłużony dla Kielecczyzny”, Włodzimierz Kardas, Kazimierz Potkański i Stanisława Bisikiewicz - odznaką „Zasłużony Działacz Kultury”, a nagrody indywidualne Ministra Kultury i Sztuki otrzymali: Stanisław Nowakowski i Maria Włociańska. Ministerstwo Kultury i Sztuki przyznało za X-lecie pracy nagrodę rzeczową Dyskusyjnemu Klubowi Filmowemu. Ponadto na Sesji Miejskiej Rasy Narodowej odznakę „Za zasługi dla Kielecczyzny” otrzymał Jan Gauze - prezes Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych.

Dni Radomia

i uroczystości z okazji zakończenia obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego

W związku z „Dniami Radomia” urządzono następujące imprezy:

- 1/ Sesja naukowa na temat „Radom jako zespół zabytkowy - zorganizowana przez Radomskie Towarzystwo Naukowe i Wydział Kultury Prezydium M.R.N.
- 2/ Turniej czytelniczy ZMS w hali RZO na temat: „Literatura o Tysiącleciu”
- 3/ Przegląd chórów szkolnych „Święto pieśni” - udział wzięło ponad 40 zespołów
- 4/ Rajdy - pieszy i motorowy PTTK szlakami związanymi z historią
- 5/ Impreza czytelnicza na temat historii miasta Radomia „Echo Skórzanych” - gazeta zakładowa
- 6/ Koncert muzyki polskiej uosnów szkół muzycznych
- 7/ Żakina młodzieżowa od Piotrówki do osiedla XV-Lecia - przez X wieków Radomia, udział około 15 tys. młodzieży
- 8/ Widowisko regionalne „Sobótki” w wystawione w plenerze przez Klub ZZK
- 9/ Finał konkursu ogólnopolskiego „Czy znasz swój kraj”

- 10/ Koncerty i występy zespołów artystycznych na wolnym powietrzu - w parku, lasku Kosowskim i w Rajcu
- 11/ Imprezy artystyczne „Spotkanie z Tysiącleciem” w dzielnicy Planty i Obozisko
- 12/ Uroczysta Sesja Miejskiej Rady Narodowej i M.K.F.J.N. podsumowujące obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego
- 13/ Wyjazd delegacji miasta do Szczecina na uroczystość wodowania statku „Radom”
- 14/ Koncerty symfoniczne Radomskiej Orkiestry Symfonicznej - muzyka polska dawna i współczesna
- 15/ Koncert orkiestr dętych - muzyka ludowa
- 16/ Koncerty zespołów zagranicznych - Estrada Węgierska i Zespół Pieśni i Tańca Wojsk Północnych ZSRR
- 17/ Turniej miast Radom-Częstochowa, tradycyjna impreza współczesnych miast. Turniej odbył się we wrześniu 1966 r. i w maju 1967 r. w Częstochowie. Organizatorem imprezy były: Wydziały Kultury Miejskich Rad Narodowych i redakcje „Życie Częstochowy” i „Słowo Ludu”. Konkurs- turniej dotyczył znajomości historii miast, zagadnień życia gospodarczego i kulturalnego obu ośrodków przemysłowych. W imprezie wystąpiły najlepsze zespoły muzyczne Radomia i Częstochowy oraz artyści estrady związani z tymi miastami pochodzeniem.

M u z y k a

Akcja umuzykalniania prowadzona przez Filharmonię Narodową i Radomskie Towarzystwo Muzyczne przy współpracy „Życia Radomskiego”, w 1965/66 roku odbyły się następujące koncerty Filharmonii Narodowej, zorganizowane dla szkół średnich ogólnokształcących i zawodowych:

m-c wrzesień 1965 r.	- „Piotr Czajkowski”
„ październik „	- „Nastroje i kontrasty”
„ listopad „	- „Malarstwo dźwiękowe”
„ grudzień „	- „Wesołe kumoszki z Windsoru”
„ styczeń 1966 r.	- „Polska muzyka operowa”
„ luty „	- „Transkrypcje i parafrazy”
„ marzec „	- „Zespoły wokalne”
„ kwiecień „	- „Karol Szymanowski”
„ maj „	- „Muzyka Hiszpańska”
„ czerwiec „	- „U progu współczesności”

Koncerty odbywały się w Sali Koncertowej Miejskiej Rady Narodowej w Radomiu. Współorganizatorem tych koncertów był Wydział Oświaty Prezydium M.R.N. Ponadto organizowane były koncerty dla dzieci, które w sezonie 1966/67 obejmowały następujące pozycje:

- X. 1966 r. - I koncert: „Z krainy oper i baletów” z udziałem artystów - Janusz Kucharski - skrzypce, Danuta Dworakowska - fortepian, Henryk Paciejewski - bas, Wanda Bieniecka - sopran, Krystyna Korda - taniec, Krystyna Poprawska - sopran
 - XI. 1966 r. - II koncert: „Raz na ludowo” z udziałem: Zygmunt Piórkowski - skrzypce, Hanna Radwan - fortepian, Wisława Cwiklińska - sopran, Tomasz Dąbrowski - tenor, Małgorzata Gorzeńska - recytacje, Zespół Taneczny „Miniaturki”, Brygida Szymłowska - akompaniament.
 - XII. 1966 r. - III koncert: „Pod choinką” z udziałem: Zespół instrumentów dawnych K. Piwkowskiego „Fistulatores et tubicinateres Varsovienses”.
 - I. 1967 r. - IV koncert: „Wesoły karnawał” z udziałem: Alicja Marczak - sopran, Leon Piwkowski - puzon, Antoni Primke - flet i saksofon, Teatrzyk Piosenki „Wiolinek”, Mieczysław Gajda - recytacje, Krystyna Bednarska - ksylofon, Wanda Klimowicz - akompaniament.
 - II. 1967 r. - V koncert: „Muzykalne podróże” z udziałem: Jan Bereżyński - fortepian, Zenon Juszcak - baryton, Janusz Banaszek - obój, Ewa Rybicka - sopran, Danuta Kwapiszewska - taniec, Mieczysław Gajda - recytacje, Irena Sieradzka - akompaniament.
 - III. 1967 r. - VI koncert: Kryptonim „S” „T” z udziałem: Jan Kadłubiński - fortepian, E. Straus-Marko - skrzypce, Barbara Nowicki - sopran, Ryszard Tuszewski - saksofon, Stefan Hadrys - trąbka, Łukasz Łukasiewicz - recytacje, Krystyna Poprawska - akompaniament.
 - IV. 1967 r. - VII koncert: „Mistrzowie zapraszają” z udziałem: Bernard Ładysz - bas, K. Szostak-Radkwa - m, sopran, Władysław Kędra - fortepian, Igor Iwanow - skrzypce, Stanisław Szymański - taniec, Władysław Surzyński - recytacje, Maria Jurasz - akompaniament.
 - V. 1967 r. - VIII koncert: „Rytm, humor, piosenka” z udziałem: Wacław Kisielewski, Marek Tomaszewski - duet fortepianowy, Szymon Walter - perkusja, Janina Lenibel - sopran, Teatrzyk piosenki „Wiolinek”, Łukasz Łukasiewicz - Hanna Lashertowa.
- Organizatorem tych koncertów było Radomskie Towarzystwo Muzyczne.

Muzeum Regionalne

Rozwój Muzeum Regionalnego w Radomiu od roku 1945 r.

W czasie okupacji niemieckiej zbiory Muzeum zostały rozgrabione w 90 o/o. Rozpoczynając z niczego, otworzono Muzeum w kwietniu 1945 r. W tym okresie istniały skromne działy: archeologii, historii i sztuki. Ilość etatów w 1945 r. - 5 osób. Frekwencja roczna około 4.500 osób. W roku 1952 przystąpiono do reorganizacji, tworząc muzeum państwowe, którego wystawa stała obrazowała „Powstanie i rozwój życia na ziemi”.

Następnie zorganizowano drugą ekspozycję stałą - „Historia Radomia”. Jednocześnie współpracując z dużymi ośrodkami muzealnymi, organizowano wystawy czasowe - przeciętnie 12 w ciągu roku. W roku 1958 opiekę nad placówką, podlegającą Ministerstwu Kultury przejmuje Prezydium Miejskiej Rady Narodowej - Wydział Kultury. Od tej pory zaczyna się szybki i planowy rozwój placówki. Muzeum gromadzi eksponaty etnograficzne, przygotowując materiał do stworzenia nowego działu.

W roku 1962 powstaje stała galeria malarstwa polskiego od przełomu XVIII do początku XX wieku, stale uzupełniana nowymi nabytkami i opracowaniami naukowymi. Obecnie galeria liczy 82 pozycje. Od roku 1964 Muzeum rozwija aktywną działalność oświatową w ramach powstałego „Uniwersytetu Kultury”.

W specjalnie urządzonej sali kinowo-odczytowej z zainstalowaną kabiną filmową organizowane są odczyty i wyświetlane filmy oświatowe. Pracownicy Muzeum wygłaszają odczyty w szkołach i zakładach pracy, wyjeżdżają z prelekcjami do bliższych wsi. W latach 1965-1966 zwiększyła się obsada personalna do 9-ciu etatów.

Szybki rozwój i osiągnięcia są w dziale etnograficznym, gdzie prowadzone są samodzielne badania naukowe, oraz w dziale archeologicznym. Wyniki badań działów: etnograficznego, archeologicznego oraz działu sztuki publikowane są w pismach naukowych.

Najważniejszym osiągnięciem jest uzyskanie zabytkowego gmachu datowanego z I połowy XIII w. na Oddział Archeologiczny Muzeum. Jest to drugi punkt muzealny, służący społeczeństwu radomskiemu. W przygotowaniu jest punkt ekspozycji etnograficznej we wsi Jastrzębia pod Radomiem.

Dział archeologiczny Muzeum

Mgr Wojciech Twardowski przeprowadził badania ratownicze - wykopaliskowe:

- 1/ Bąkowiec pow. Kozienice - na zagrożonym odcinku wyeksplorowano 6 grobów kultury łużyckiej /kwiecień-maj 1966 r./
- 2/ Radom-Kaptur. Wyeksplorowano grób szkieletowy o nieokreślonym datowaniu, wkopany w stanowisko wydmy kultury łużyckiej
- 3/ Rozpoczęto badania ratownicze na St. 4 w Radomiu przy ul. Dzierżyńskiego. Cmentarzysko i osada wczesnośredniowieczna oraz cmentarzysko grobów klozowych. Badania potrwać do końca lipca

Badania zwiadowcze i weryfikacyjne stanowisk z udziałem 17 studentów archeologii Uniwersytetu Warszawskiego - prowadzone przez dwa tygodnie w kwietniu 1966 r.

- 4/ Zdjęcia archeologiczne Radomia. Zweryfikowano i odkryto na terenie miasta około 30 stanowisk
- 5/ Badania nad Iłżanką, na terenie pow. szydlowieckiego i iłżeckiego. Odkryto około 40 stanowisk
- 6/ Badania nad starym korytem Wisły w okolicach Bąkowca. 6 stanowisk, przeważnie cmentarzyska kultury łużyckiej

Weryfikacja stanowisk:

- 1/ Płudnica pow. Iłża - cmentarzysko kultury łużyckiej
- 2/ Zarzęcin pow. Opoczno - cmentarzysko kultury łużyckiej
- 3/ Staszów pow. Kozienice - prawdopodobnie cmentarz kultury łużyckiej - inspekcja nie dała na miejscu wyników pozytywnych.
- 4/ Wyśmierzyce pow. Białobrzegi - przeprowadzono inspekcję wspólnie z Komisją Opieki nad Zabytkami. Weryfikacja w opracowaniu

Przeprowadzono ankietę na temat zabytków archeologicznych. Działając wspólnie z Komisją Opieki nad Zabytkami i Inspektoratami Oświaty rozesłano ankiety do wszystkich szkół powiatów Radom i Opoczno. Uzyskano ok. 1/4 odpowiedzi, w tym kilka pozytywnych. Ankieta wykazała znajomość terenu i zabytków archeologicznych, szczególnie przez nauczycieli. Dla poprawy tego stanu zaprojektowano planszę o ochronie zabytków archeologicznych, która będzie spełniała rolę wystaw terenowych.

Zorganizowano koło młodych archeologów, którzy jednocześnie pełnić będą funkcję opiekunów zabytków archeologicznych. W ramach badań architektoniczno-historycznych przy murach obronnych Radomia prowadzono nadzór archeologiczny w miesiącu wrześniu. W trakcie badań odkryto mury przedbramia i ślady fosy otaczającej miasto. Uzyskano zabytki z osadu budowy miasta i z dalszych faz średniowiecza. Urządzono pracownię archeologiczną w siedzibie Muzeum.

Dział etnograficzny Muzeum

W ramach prac działu etnograficznego urządzono magazyn działu, porządkując jednocześnie eksponaty oraz przeprowadzono skontrum.

Nawiązano współpracę z Muzeum Etnograficznym w Łodzi. Prowadzone są badania wspólnie z tym Muzeum i Muzeum Świętokrzyskim w Kielcach. Przebadano wsie: Wielgie, Kobylany, Jastrzębie, Aurustów, Piotrkowice, Stanisławice, Kuźmy /pow. Kozienice/. Indywidualnie prowadzono badania we wsi Głowaczów. Opracowano przede wszystkim nagadnienia z dziedziny pszczelarstwa, plecionkarstwa i rybołówstwa.

W czasie badań penetracyjnych dla działu etnograficznego zakupiono ponad 200 eksponatów. Przeważnie są to narzędzia pracy z zakresu rybołówstwa, pszczelarstwa, rolnictwa i wikliniarstwa oraz sprzęt domowy. Urządzono stałe wystawy etnograficzne:

„Kultura ludowa regionu radomskiego” „Wystawa etnograficzna 4 województw”. Działem kieruje mgr Stefan Rosiński.

Dział sztuki w Muzeum

Kontynuacja stałej wystawy „Galeria malarstwa polskiego” - stale uzupełniana nowymi nabytkami i opracowaniami naukowymi.

Dział oświatowy Muzeum:

Od roku 1964 Muzeum rozwija aktywną działalność oświatową w ramach „Uniwersytetu Kultury”. W specjalnie urządzonej sali kinowo-odczytowej z zainstalowaną kabiną filmową organizowane są odczyty i wyświetlane filmy oświatowe, na tematy historyczne, archeologiczne, etnograficzne itp. Zapraszani są na odczyty prelegenci z wyższych uczelni oraz inni naukowcy, historycy, pisarze. Wykłady prowadzone przez pracowników Muzeum, głównie w szkołach, klubach, Domach Kultury i zakładach pracy, oraz w pobliskich wsiach.

Jedną z form pracy oświatowej są audycje w radiowęzle, opracowywane przez pracowników Muzeum. Dział oświatowy prowadzi Stanisława Weiss - adiunkt Muzeum.

Prace naukowe:

Złożono następujące prace redakcyjne:

- dział archeologiczny - „Badania archeologiczne w regionie radomskim /Kamena/
- dział etnograficzny - „Garncarstwo ilżeckie w świetle kontraktów w latach 1799-1890” /Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego/.
- dział sztuki - „Kościół św. Anny w Kazimierzu n/Wisłą” /Studia i Materiały Lubelskie - Muzeum w Lublinie/.

Działalność Państwowego Ogniska Plastycznego

Placówka ta została założona przez art. malarza Wacława Dobrowolskiego w 1945 r. jako Szkoła Rysunku, Malarstwa i Rzeźby. Pod opieką założyciela, szkoła rozwijała się pomyślnie, budząc zainteresowanie władz i społeczeństwa. W 1951 r. szkoła została upaństwowiona i przemianowana na „Ognisko Plastyczne”.

Lokal Ogniska mieści się przy ul. Sienkiewicza Nr 12. Przeciętna ilość uczniów w roku szkolnym wynosi 125 osób. Ognisko obejmuje dział dziecięcy, młodzieżowy - kurs I-szy i kurs II-gi. Wykładane są następujące przedmioty: rysunek, ćwiczenia kolorystyczne, grafika, literaturoznawstwo, scenografia i wiedza o sztuce. Wiek uczniów od 6-ciu do 60-ciu lat. Zajęcia odbywają się codziennie.

Ze względu na główny cel Ogniska, upowszechnienie sztuki, uczyć mogą wszyscy bez względu na wiek i wykształcenie. Ta różnorodność uczniów szkoły nasunęła konieczność odpowiedniego systemu nauczania, polegającego na indywidualnym traktowaniu każdej jednostki. Doroczne wystawy prac uczniów Ogniska demonstrują charakter, rozwój i postęp szkolenia artystycznego.

W latach 1961, 1962, 1964, 1965 i 1966 na zorganizowanych w Radomiu z inicjatywy Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Wydział Kultury w Kielcach wystawach „Wojewódzkich Placówek Kultury Plastycznej” - Ognisko radomskie otrzymało pięciokrotnie pierwsze nagrody za całokształt osiągnięć.

Praca w Ognisku nie ogranicza się do wykładów. Uczniom dostarcza się materiał plastyczny oraz pomoce w dokształceniu, w postaci czasopism, wyświetlań reprodukcji i biblioteki, wyposażonej głównie w książki o tematyce historii sztuki, malarstwa, grafiki i rzeźby, architektury. Poza tym młodzież świadczy każdą wystawę w Muzeum i Domu Esterki. Były również organizowane wyjeżdżać do Krakowa, Łańcuta, Żelazowej Woli, Ojcowa, Piaskowej Skały, Sulajowa, Sandomierza, Niechorowa, Baranowa, Checin, Lublina, Zamościa, Łowicza, Czerwińska, Płocka, Łęczyca, Warszawy i in.

W Ognisku wykracza się też poza ramy sal szkolnych. Uczniowie pod kierownictwem nauczycieli biorą udział w różnego rodzaju pracach społecznych, swiątecznych z plastyką jak: dekoracje gmachów publicznych i sal, w których odbywają się uroczystości z okazji świąt narodowych i okolicznościowych. Przy Ognisku wielokrotnie były organizowane kursy szkoleniowe dla kierowników świetlic i dekoratorów.

W roku szkolnym 1963/64 wykładowcy Ogniska prowadzili kurs plastyczny dla pracowników „Radoskóru”. Po przerobieniu programu nauczania i zdaniu egzaminów 30 uczestników otrzymało zaświadczenia ukończenia kursu.

Od początku istnienia Ogniska ukończyło go ponad 200 absolwentów, 38 absolwentów Ogniska otrzymało dyplomy wyższych szkół plastycznych, 18 studiuje w nich obecnie, 32 osoby ukończyło wydział architektury i inne wydziały politechniczne, a 27 byłych wychowanków studiuje obecnie na innych uczelniach. Wielu absolwentów Ogniska wyróżniło się już w dziedzinie plastyki. Należą do nich: Krystyna Krauze, Jan Łukaszczyk, Celina Wednicka, Alojza Zacharska, Włodzimierz Swiderski, Edward Kiełtyka, Marian Kluge, Mieczysław Hoffman, Władysław Kurpiel, Halina Markarska, Zygmunt Żurowski, Alojzy Balcerzak, Barbara Szubińska, Joanna Smigielska, Alicja Gregorczyk-Swiątkowska. Biorą oni udział w wystawach ogólnopolskich, odnosząc sukcesy.

Absolwentem Ogniska jest też Andrzej Wajda, znany reżyser filmowy.

Gdy w 1962 r. została otwarta wystawa amatorów plastyków z Radomia i powiatu, na ogólną liczbę 38 osób wystawiających - 25 amatorów plastyków kształciło się w Ognisku, co wymownie uwiadcza potrzebę takiej placówki w mieście.

Ognisko Plastyczne w Radomiu utrzymuje liczne kontakty z podobnymi placówkami w województwie i kraju, a także w skali międzynarodowej. W roku 1952 bawili dziennikarsko ze Związku Radzieckiego, w roku 1955 Ognisko przyjmowało plastyków z Węgier i Cze-

chosłowacji. W roku 1965 gościło przedstawicielkę ośrodka kulturalnego bułgarskiego z Warszawy. Najmłodszy słuchacz brał udział w wystawie prac dziecięcych w Indiach i w Warszawie. Pięknym sukcesem może się poszczycić placówka w ostatnich latach - za pośrednictwem Polskiego Komitetu do Spraw U N E S C O uosnowie brali udział w konkursie dziecięcym na ilustrowaną bajkę. Spośród wysłanych prac, bajka uosnia Ogniska radomskiego - Marka Szymańskiego zatytułowana „O dwóch siostrach” została przetłumaczona na język francuski i wraz z rysunkami przekazana do włoskiego wydawnictwa, które podjęło publikację pt. „Wszystkie dzieci świata”. Również i w roku 1966 Ognisko zostało zaproszone do udziału w wystawie, która w ramach obchodów XX rocznicy UNESCO urządzona jest w Nowej Zelandii.

W roku szkolnym 1966 Ognisko wykonało album pamiątkowy swojej działalności, który został przesłany do ZSRR - do Winnicy.

Od 1945 r. w Ognisku pracowali: art. mal. Jan Wojciech Umiński, art. mal. Stanisław Malinowski, prof. Alicja Czaplińska, dr Mamert Cywiński, art. mal. Maciej Wierciński, art. mal. Anna Smrokowska, art. rzęb. Antoni Janik, art. mal. Jan Zaremba, red. Tadeusz Dutkowski, red. Jerzy Gombrowicz, art. mal. Witold Małkowski, art. mal. Lucjan Lejman, mgr Jadwiga Kuderska, mgr Antoni Dobrzański, mgr Wojciech Stan. Administracja: Adela Dobrowolska, Irena Adamska. Obecny personel Ogniska stanowią: założyciel i dyrektor art. mal. Wacław Dobrowolski, art. mal. Krystyna Barańska, art. mal. Irena Cichowska, art. mal. Małgorzata Daszyńska. Administracja: Stanisława Szwabowicz.

Za działalność kulturalną zostali odznaczeni wykładowcy: dyrektor - Wacław Dobrowolski - Złotym Krzyżem Zasługi, a Irena Cichowska - Srebrnym Krzyżem Zasługi.

Ognisko wychowując i kształcąc dzieci, młodzież i starszych, daje możliwość nie tylko rozwoju talentów, ale jednocześnie jest poważnym ośrodkiem oddziaływania kultury plastycznej na społeczeństwo radomskie. Przygotowuje miłośników i świadomych odbiorców sztuki o wyrobionym smaku artystycznym.

Radomskie Towarzystwo Fotograficzne

Zadania statutowe Towarzystwa tj. rozwijanie wśród swoich członków umiejętności wiedzy i sztuki fotograficznej, oraz popularyzacje fotografii we wszystkich jej dziedzinach.

1. W styczniu 1966 r. 2 członków RTF brało udział w I Zjeździe Federacji Stowarzyszeń Fotograficznych w Polsce, który był przeglądem działalności i perspektyw rozwoju polskiego ruchu fotograficznego. Z okazji Zjazdu osynna była w auli Politechniki Warszawskiej wystawa osiągnięć amatorskiej fotografii. Kilku członków RTF prezentowało tam swoje fotografie.
2. Członkowie Towarzystwa biorą systematycznie udział w konkursach i wystawach fotografii artystycznej w Polsce. Kilka prac z RTF znalazło się w reprezentacyjnym zestawie wysłanym

z Polski na międzynarodową wystawę „INTERFOTO 66” w Czechosłowacji.

3. Wisną Towarzystwo przy współpracy Domu Kultury Zakładów Metalowych im. Gen. Waltera zorganizowało 50 godzinny kurs fotograficzny, który ukończyło kilkunastu członków fotoamatorów.
4. Prowadzone są systematycznie ootygodniowe spotkania członków RTF, na których omawiane są różne zagadnienia techniki fotograficznej, dyskutowane prace kolegów itp. Do dyspozycji członków są czasopisma fotograficzne krajowe i zagraniczne, oraz zbiór literatury fotograficznej.
5. Towarzystwo organizuje odczyty na tematy związane z fotografią ilustrowane barwnymi przezroczkami /J. Beeger, mgr J. Lawin itd/. Organizowane są również wycieczki fotograficzne szlakami historycznymi w Kielecczyźnie /z okazji Tysiąclecia/ z udziałem przewodników PTTK.
6. W ramach współpracy z ZHP, Towarzystwo pomogło zorganizować pracownię fotograficzną w Stanicy Technicznej Hufca Radom, gdzie członkowie RTF prowadzą dwa razy w tygodniu zajęcia z młodzieżą.
7. RTF współpracuje z Towarzystwami Fotograficznymi innych miast np. STP w Ostrowcu /eksponowanie wystawy p.n. „Radom w fotografii”/.
8. W czerwcu 1966 r. Ministerstwo Kultury i Sztuki na wniosek Federacji Stowarzyszeń Fotograficznych w Polsce - w uznaniu działalności RTF przyznało nagrodę w wysokości 10.000 zł na zakup sprzętu.

Towarzystwo Sztuk Pięknych

Towarzystwo Sztuk Pięknych w Radomiu działa od roku 1945 popularyzując plastykę, otaczając artystów plastyków opieką. W roku 1966 zorganizowano następujące wystawy:

1. Wystawa czterech województw
2. Plastyka Okręgu Kieleckiego ZPAP
3. Wystawa plastyki art. mal. S. Rusewa z Bułgarii
4. Wystawa gobelinów Tamary Hans-Jaworskiej
5. Wystawa prac Grupy Kieleckiej ZPAP
6. Wystawa dr T. Csorge
7. Wystawa fotografii art. fot. E. Hartwiga
8. Wystawa prac plastyka amatora A. Minajewa
9. Wystawa tkaniny Elżbiety Lesiak-Węgrzeckiej
10. Wystawa artystów plastyków grupy radomskiej - wrzesień 1966
11. Wystawa pt. „Millenium” , w której wzięli udział art. plastycy z okręgów ZPAP - warszawskiego, krakowskiego, lubelskiego i kieleckiego.

